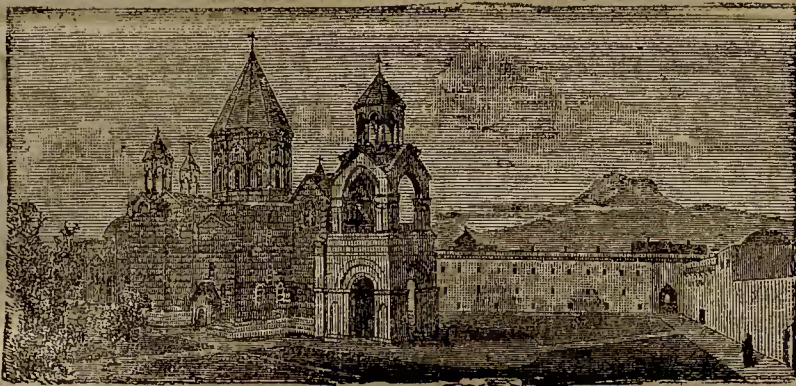

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ ԺԱ.—ՇՐՋԱՆ ԺԳ.

1880

ՏԱՐԻԺԳ. ՆՈՅԵՄ. 31.

ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԿԵԱՆՔԻ ՀԱՄԱՐ.

Մտածիր քրիստոնեայ, որ ամեն օր կմերձենաս դէպ ի մահը, դատաստանը և յաւիտենականութիւնը: Ուստի ամեն օր մտածելու ես թէ՛ վերջին դատաստանին ի՞նչպէս արդարանաս: Խնամով հսկէ քո բոլոր մտածմանց, գործոց և բանից վերայ, ըստ որում հաշիւ պիտի տաս նոցա համար: Ամեն ժամանակ մտածիր, որ մահը կմօտենայ քեզ, վասն զի չգիտես այն վայրկեանը՝ յորում կարօղ է յափշտակել քո կեանքը: Սորա համար ևս մի՛ թողուր վաղան ապաշխարութիւնդ և բարի գործոց կատարումը, ըստ որում վաղեան օրը քո իշխանութեանդ ներքոյ չէ: Անխուստիելի մահը կարելի է և քեզ կհասնի: Չկայ այնչափ հակառակ բան բարեպաշտութեան, որչափ թողուլ ապաշխարութիւնը վաղեան: Եթէ չես ունենդնում ներքին ազդման հոգւոյն սրբոյ, երբեք չես արժանանալ ճշմարիտ ապաշխարութեան: Մի՛ թողուր քու ապաշխարութիւնը և բարի գործոց կատարումը մինչ ցճերութիւն, այլ ընդհակառակն՝ զոհիր երկտասարդութիւնդ Աստուծոյ, ըստ որում՝ յայտնի չէ քեզ, պիտի հասնին արդեօք ծերութեան: Անապաշխար մարդոյ երկտասարդութեան կորուստը անսխալելի է: Ամենից յարմար Աստուծոյ ծառայելու համար երկտասարդական հասակն է, որ ունի մարմնոյ և մտաց առեղծ զօրութիւն: Մարդոյ հաճոյանալու համար, կամ նորանից որպիսի եւ իցէ շնորհ ստանալու համար, մի՛ թողլատրիր քեզ ո՛չ մի գործ չարութեան, ըստ որում ո՛չ թէ մահկանացու մարդ, այլ՝ Աստուած պիտի դատէ քո կեանքը: Ուստի մի՛ յանդգնիր մարդկային ողորմութիւնը նա-

խաղաղեւ Աստուծոյ ողորմութեան: Փրկութեան ճանապարհում կամ արիութեամբ գնումեն, կամ յոգնումեն. փորձիր քեզ և տես թէ՛ ունիս զօրութիւն հասանիլ բարեպաշտութեան, թէ՛ վաստակած ես: Պանդառնուլ Աստուծոյ ճանապարհի վերայ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ յետս դառնալ այդ ճանապարհից, Ուրեմն աշխատէ, որ հետզհետէ յառաջ այն ճանապարհով երթաս: Քո վարմունքի մէջ ամենին ախորժելի եղիր, ոչ ոքին ծանրութիւն մի՛ տար. մեծ ընկերութիւններէ խորշէ՛. չարերու ընկերացութիւնից հեռացիր որպէս ժանտախտից, քանզի շար ընկերութիւնները լուս բարքը կապականեն: Աշխատիր որ՝ քո կեանքը վերաբերութեամբ առ Աստուած՝ բարեպաշտ լինի. անձիդ նկատմամբ խստագահանջ եղիր. իսկ առ ընկերն՝ արդարախոհ: Քանի որ կենդանի ես՝ անդադար մեռիր, քո և քո շար գործոց համար, այդպէս մեռցնելով զքեզ՝ կըզգաս դու, որ Աստուծոյ համար ապրումես: Ամեն ժամանակ ունեցիր սրտումդ ողորմութիւն, դէմքիդ վերայ բարեհոգութիւն, մտքիդ մէջ խոնարհութիւն, հանդերձներիդ մէջ պարկեշտութիւն, արտամութեանդ մէջ համբերութիւն, Յաճախ մտածիր թէ ինչո՞ւ չես փախչում մեղքից, ինչո՞ւ չես անում բարեգործութիւն, և ինչո՞ւ կը կորցնես ի զուր ժամանակը: Ընդ նմին դարձուր բարեխում ուշադրութիւն ժամանակաւոր կենաց կարծութեան վերայ, փրկութեան դժուարութեան և սակաւութեան այն անձանց, որք կ'հասնին այդ փրկութեան. մտածիր անդադար մահուան և դատաստանի վերայ: Երեկոյեան զննիր քո օրուայ մէջ գործած մեղքերը, իսկ շաբաթ օրը քննիր բոլոր եօթնեկի մէջ գործած մեղքերդ և աշխատիր զանոնք ուղղելու: Երեկոյեան մտածիր թէ՛ որքան շատ մեղաւորներ չապաշխարհելով նոյն օրը մտան դժուր, և գոհացիր զԱստուծոյ, որ տուել է քեզ դու և օ ժամանակ ապաշխարութեան: Յաւելցրո՛ւ աշխատութիւնդ առաքինութեան մէջ յառաջադիմելու համար. քանզի առաքինութիւնն է մայր մեղաց վերա զղջացող սրտերու. զղջացող սրտէ կ'ծնանի հեղութիւն, հեղութեամբ կ'վաստակէ շնորհը, օգնականութեամբ շնորհաց կ'պահպանի Աստուծոյ պատուիրանը. իսկ պահպանութիւն օրինաց՝ է նոյն իսկ առաքինութիւն: Երկնչի՛ր, քո Տէր Աստուծից, և գնա նորա ամեն ճանապարհովը և ծառայիր Աստուծոյ յամենայն սրտէ եւ յամենայն զօրութենէ քու մէջ:

ՅԱստուծոյ վախճողները սպասումեն նորա ողորմութեանը, որ եթէ հեռանան այն ճանապարհից՝ կը կորչին: Յամենայն ժամ շնորհակալ եղիր Աստուծոյ և Հօր այն ամեն բանի համար, զոր նորա Աջը քեզ կ'ուղարկէ: Անմտութիւնից և հոգւոյ կուրութիւնից կ'ծնանի հպարտութիւնը. իսկ հանձարից և դիտակցութիւնից՝ խոնարհութիւնը: Ուստի երբ փորձութեան մէջ ընկնիս՝ հնազանդէ. Տէրը տեսնելով քո անզօրութիւնը՝ կ'զօրացնէ զքեզ. իսկ եթէ հպարտանաս, յայնժամ՝ կ'զրկէ զքեզ իւր պաշտպանութիւնից և կ'կործանիս: Զգուշացիր սուտ խօսելուց, ըստ որում նա կ'հասնէ քեզից Աստուծոյ երկիւղը: Փախիր բոլորովին այն ամեն բանից, որ կ'տանեն զքեզ դէպ ի մեղքը: Բարեգործութիւն արա՛, վասն զի բարեգործնե-

ընն Աստուծոյ օրդիքն են, իսկ չարագործները՝ սրդիք խաւարի, Լոխը չրթամբք, աչքերով եւ ականջներով, այսինքն՝ մեռցնուր տեսանկիքդ ու լսելիքդ, վասն զի առանց այդպիսի լռութեան չես կարող գործել առաքինութիւն: Աշխատիր երկնքի համար եւ անդադար աշխատիր, որ ազատ լինիս փորձութիւնից, աշխատիր շահաւէտութեամբ, որ լինիս հաճոյ Աստուծոյ, աշխատիր հնազանդութեամբ, որ Աստուծոյ աչքը վրադ դարձընես, վասն զի թէ որ չ'յարատեսս այդպիսի աշխատութեան մէջ՝ մի՛ յուսար արժանանալ երկնքին: Մի՛ մոռանար, որ Աստուած ներկայ է ամեն տեղ, ամեն բան կ'տեսնէ, ամեն բան կ'լսէ եւ ամեն բան գիտէ: Աստուածամարդը իրեն անձը զոհեց՝ քեզ համար, ուստի եւ զուրոյս անձը զոհիր ընկերիդ համար: Ըստ որում ամենալաւ կեանքն այն է՝ որ օգուտ է ընկերին, խշխանաց եւ մեծաւորաց ցոյց տնւր խոնարհութիւն եւ հնազանդութիւն, քեզ հաւասար եղօղներին տնւր բարի խորհուրդ եւ հարկաւոր օգնութիւն, փոքրերին ցոյց տնւր ներողամտութիւն եւ բարի խրատ տնւր: Թող քո մարմինը մտացդ լինի հնազանդ, իոկ միտքդ՝ Աստուծոյ, Լացիւր քո մեղաց եւ յանցանաց վերայ, աշխատելով ուղղել քո սիրտը, շատ մի՛ հոգար ներկայ ժամանակաւոր բարեաց համար, այլ յամենայն սրտէ դիմիր յաւիտենական կենաց երջանկութեանը: Միտքդ բեր մահը, որ դադարիս մեղանշելուց, միտքդ բեր Աստուծոյ դատաստանը, որ վախնաս նորանից, եւ նորա ողորմութիւնը, որ չ'տարակուսիս: Որքան կարես փախիր աշխարհից եւ յանձնիր զքեզ Աստուծոյ, անդադար մտածիր, այն թէ՛ որքան դժուար է պահպանել անմեղութիւնը, հեղութիւնը եւ բարեպաշտութիւնը աշխարհային վայելից եւ հարստութեան մէջ: ցանկացիր հաճոյ լինել միայն Աստուծոյ, Անդադար աղօթէ առ Աստուած, որ նա պարզէ քեզ այն՝ ինչ որ համաձայն է նորա կամաց եւ քո զօրութեանը, աղօթիր եւ խնդրիր նորանից, որ նա անցեալ գործած մեղքերդ մոռացման տայ եւ ինքը կարգադրէ քո ապագայ վիճակը դէպ ի լաւը: Ոչ միայն կերպարանիր՝ այլեւ արդեամբք գործոց եղիր այնպէս, ինչպէս որ կուզես համարել մարդկանցից: Աստուած չի դատի առ երես, այլ ճշմարտութեամբ, եւ դիտէ մարդոյ սրտի ծածուկը: Զգուշացիր շատախօսութիւնից, ըստ որում շատախօսութեամբդ ազատ չես մնալ մեղքից, վասն զի լաւ է ընկնիլ բարձրից քան թէ լիզուից եւ ամեն դատարկ բանի համար պիտի տաս հաշիւ: Քրիստոսի ահեղ ատենի առջեւ՝ Ինչպէս էլ լինին գործերդ, նորա սերմանութեան որպէս սերմն յաւիտենականութեան մէջ, եթէ մարմնոյդ մէջ սերմանես, մարմնիցդ ապականութիւն կ'հնձնես, իսկ եթէ հոգւոյդ մէջ՝ հոգւոցդ յաւիտենական կեանք կ'հնձնես: Զկնի մահուանդ ետեւէդ չես գար աշխարհային արժանիքդ եւ ոչ ժողոված հարստութիւններդ, ոչ ուրախութիւնը, ոչ ունայնութիւնը, այլ քո գործերը ետեւէդ պիտի գան: Ինչպէս որ կ'կամենաս երեւալ դատաստանի մէջ, այնպէս երեցիր այժմն Աստուծոյ առաջ: Աշխատիր նկատել քեզնում ոչ թէ բարի գործը, այլ այն՝ ինչ որ պակասումէ քեզ: մի՛ հպարտանար քեզ տուած բանով:

այլ՝ խոնարհէր, որ չ'տուածը ստանաս: Սովորի՛ր ասիլի, քանի որ ասիլի կարող ես, ըստ որում՝ այս կենաց մէջ յաւիտենական կեանքը կամ ձեռք կ'ձգուի և կամ կ'կորսուի. մահից յետոյ ժամանակ չի լինի աշխատելու, այլ կ'լինի վարձատրութիւն իւրաքանչիւրոց ըստ գործոց:

Այսպիսի սրբազան մտածողութիւնից կ'ծագի քեզնում զիտակցութիւն, գիտկցութիւնից՝ բարեպաշտութիւն, և բարեպաշտութիւնից՝ անընդհատ աղօթք: Մեծ է այն բարին՝ որ կ'ծառայէ սրտի հանգստութեանը. եթէ մինը կ'սանձէ իւր բերանը և լեզուն դատարկաբանութիւնից, լռութիւնը կ'մտնիցնէ Աստուծոյն, իսկ դատարկաստութիւնը կ'հետացնէ Նորանից: Երբ բերանը խցած լինի լռութեամբ, հոգին ուրախութեամբ առ Աստուած կ'բարձրանայ. իսկ դատարկաստութեամբ ամեն բարեպաշտութիւն կ'կորսուի: Ուստի մի՛ դարմանար, եթէ սառն ես աղօթքի ժամանակ: Որքան հետու լինիս աշխարհից, այնքան աւելի Աստուծոյ առջև կ'փառաւորւիս: Այն խնդրի՛ր քո Տէր Աստուածանից, ինչ որ ունենալ կցանկատ, և ամեն ունեցածդ էլ ընծայիր Աստուծոյն: Անարժան է նոր բարութիւն ստանալ նա՝ որ շնորհակալ եղած չէ առջևայ ստացածի համար: Ի հարկէ կ'ցամաքի այն տեղ բարութեան աղբիւրը, ուր չ'կայ պարտ ու պատշաճ շնորհակալութիւնը: Աջն Աստուծոյ ինչ որ ուղարկէ քեզ վերայ, այն ամենը դարձուր՝ քո բարութեան և դաստիարակութեան: Եթէ քեզ պատահի որպիսի և իցէ բարեբաղտութիւն, մտածիր, որ պարտաւոր ես փառաւորել և օրհնել քո Տէր Աստուածը: Իսկ եթէ թշուառութեան հանդիպիս, զիտցիր որ սա կ'գուգուէ զքեզ յապաշխարութիւն և ի դարձումն առ Աստուած: Քո իշխանութիւնը ցոյց տուր ընկերիդ օգնութեամբ, հարստութիւնը՝ բարեբարութեամբ, իսկ խելքդ՝ խրատելով: Թող չ'յաղթէ քեզ թշուառութիւնը և չ'ձգէ հպարտութեան մէջ շարունակ բաղդաւորութիւնը: Թող լինի քեզ օրինակ Քրիստոսը, քո թանկագին Փրկիչը, որոյ ճանապարհին և պանդխտութեան հետեւի, որ արժանաւաս մտնել նորա հայրենիաց մէջ, Քո ամեն գործոց մէջ ցոյց տուր յաւեառ ամենախորին հեղութիւն և ճիւղմունքն սէր: Սէրը պէտք է բարձրացնէ քո սիրտը առ Աստուած, որ ամուր կենաս նորա մօտ, իսկ խոնարհութիւնը պէտք է ցածացնէ քո սիրտը, որ չ'ընկնես հպարտութեան մէջ: Համարէ Աստուածն Հայր՝ ըստ ողորմածութեան, Տէր՝ ըստ իշխանութեան, Հայր՝ ըստ հեղութեան, Տէր՝ ըստ սաստկութեան: Սիրէ զՆա որպէս զՀայր, և երկնէիր Նորանից որպէս ի Տեառնէ: Սիրէ զՆա՝ վասն զի Նա կամենումէ սէր, երկնէիր Նորանից, վասն զի Նա ատումէ մեղքը, երկնէիր ի Տեառնէ, յոյսդ զիր նորա վերայ, ծանիր քո սեպհական շքաւորութիւնը և փառաւորի՛ր նորա շնորհները:

Ո՛վ Դու, որ Աստուածային նախախնամութեամբ կատարելապէս քեզ յանձն եղած մարդոյն նոյն իսկ մեծամեծ թշուառութեանց մէջ ցոյց կ'տաս Հայրական օգնութիւնը, արա՛ դմեղ ըստ հաճոյից քոց:

«Հաստատեա՛ն զշաւիղս իմ՝ ի ճանապարհի քում, զի մի՛ գայթակղեացին գնացք իմ» (Սաղմ. ԺԶ. 5.)

Թարգմ.

ԳԷ. Եպ. Ա. Բառնիւնեանց

Կ Լ Ի Մ Ա Յ

Կլիմաների պատճառները:— Կլիմաների յառաջանալու զխաւոր պատճառըն այն է, որ արեւը երկրիս մակերեւոյթի զանազան մասերը միատեսակ չէ տաքացնում: Այն՝ երկիրները, ուր արեւի ճառագայթները տարւայ մեծ մասը ընկնումեն ուղղակի, ունին տաք կլիմայ, զօրօրինակ, հասարակածի մօտ և արեւագարծի դէպի հիւսիս և հարաւ եղած երկրների մօտ: Իսկ ուր արեւի ճառագայթները ընկնումեն շատ կամ քիչ անուղղակի կերպիւ, այնտեղ նորանք կորցնումեն իւրեանց զօրութեան մեծ մասը, և որքան աւելի մօտ է բևեռներին՝ այնքան աւելի սառն է լինում կլիման, և վերջապէս արեւը, որ հազիւ է բարձրանում հորիզոնի վերայ, — մինչև անգամ բևեռային ամառւայ ժամանակ, երբ նա ամբողջ շաբաթներով ու ամիսներով մայր չէ մանում, հազիւ հազ կարողանումէ բևեռային ծովերի սառոյցը հալեցնել: Մէկ կլիմայի դէպի միւսը անցնելը համարեա աննկատելի է, և երբեմն ևս բաւական նկատելի է լինում, ընդհանրապէս օրւայ միջին ջերմութիւնը, որով կարելի է քննել մօտաւորապէս կլիմայի յատկութիւնը, հաւասար է մօտաւորապէս իւրաքանչիւր 15 աշխարհադրական մղոնում: — հասարակածից դէպի երկու բևեռները, Բեօմիւրի 1° աստիճանին, Այսպէս հասարակածային երկիրների տարւայ օդի միջին ջերմութիւնը 26° աստիճանից աւելի է լինում մինչդեռ Աւննայում, որ հիւսիսային լայնութեան 48 աստիճանի տակ է ընկած, լինումէ 10° , իսկ Մելվիլ կղզում, և հիւսիսային Ամերիկայում, որոնք գտնւում են հիւսիսային լայնութեան 74 և 75° աստիճանի տակ, տարւայ միջին ջերմութիւնը հաւասար է 18 աստիճանի:

Ծովերի «դէպ»-իւնը կլիմայի վերայ:— Հասարակածից հաւասարապէս հեռացած տեղերը չունին միշտ միեւնոյն կլիմայ, որովհետեւ երկրիս մակերեւոյթի որպիսութիւնը և ձևը մեծ ազդեցութիւն ունին տաքութեան տարածման վերայ, սա ևս մեծ ազդեցութիւն ունի կլիմայի վերայ: Մեծ ջրամբարների մօտաւորութիւնը բաւական չափաւորումէ կլիման. Ինչպէս որ յայտնի է՝ ջուրը աւելի ուշ է տաքանում քան թէ երկիրս, այսինքն նորան տաքացնելու համար հարկաւոր է աւելի մեծ տաքութեան աստիճանը, քան թէ մի այդպիսի երկրին: Ուստի և ջուրը սառչումէ աւելի ուշ քան թէ երկիրս, որով և ովկիանոսները և ծովերը զառնումեն ջրի յատկութեան պատճառաւ մի ահագին տաքութեան պահարան՝ որը մեղմացնումէ հասարակածից հաւասար կերպով հեռացած երկիրների կլիման հակառակ նրան, որ պիտի լինէր առաջ: Ընդհակառակն, երբ մի երկիր աւելի հեռու է

ծովից, այնքան աւելի սաստիկ ցուրտ է լինում նորա կլիման մնացած պայմանների կատարման միջոցին, և այնքան աւելի տարբեր են լինում թէ ձմեռւայ թէ ամառւայ թէ օրւայ և թէ գիշերի տաքութիւնները:

Ծովեզերեայ երկիրներում ամառւայ շոգը և ձմեռւայ ցուրտը այնքան սաստիկ չեն լինում և ցուրտ եղանակների փոխուելը դէպի տաք, այնքան խիստ չեն, ինչպէս ցամաքային միջին երկիրներում: Ցամաքային և ծովային կլիմաների այս զանազանութիւնը շատ զգալի է լինում Եւրոպայում, երբ մինը Ատլանտիկան Ովկիանոսի ափերից դէպի արեւելք է ճանապարհորդում: Լոնդրայում ձմեռը աւելի մեղմ է լինում և ամառը աւելի քիչ շոգ, քան թէ Օրէնթուրգում, որ միւսնոյն լայնութեան տակ է ընկած: Հըռէնոսեան հովիտում հիւսիսային լայնութեան 50° տակ հասնումէ խաղող, մինչդեռ արեւելեան Ռուսաստանում միւսնոյն լայնութեան սաստիճանի տակ հազիւ բուսնումեն պտղատու ծառերը: Նորվեգեայի ծովեզերեայ շիրտերի կլիման հիւսիսային ափերում, չնայելով նորանց հիւսիսային ջրութեանը, լինում է բարեխառն՝ ծովային հոսանքի պատճառով, որ կոչվում է «Գոլֆշտրամ» — որը սկսելով Մեկսիկայի ծոցից անցնումէ Ամերիկայի արեւելեան ափերով դէպի հիւսիս, և յետոյ այնտեղից վերադառնալով դէպի արեւելք և անցնելով Եւրոպայի ափերով թափւումէ սառուցեալ Ովկիանոսը: Ներքին ծովերն ու մեծ լճերն ևս, Ովկիանոսի նման, կարողանումեն փոքր ինչ մեղմացնել կլիման, բայց նորանց ազդեցութիւնը լինումէ միայն մերձակայ շրջակայքի վերայ:

Թէ երկրի հասարակածից ունեցած հեռավորութիւնը և թէ երկրի բարձրութիւնը ծովի մակերևոյթից, ազդեցութիւն են ունենում կլիմայի վերայ: Լեռներում օդն աւելի անօսր լինելով, նորա մէջ տաքութեան պաշարն ևս շատ քիչ է լինում, հոգի տաքութեան ճառագայթ արձակումն աւելի զօրեղ է, ուստի կլիման ևս ցուրտ է, քան թէ հովիտներում: Բարձրաւանդակների վերայ և լեռան ստորոտներում ձմեռը աննկատելի կերպիւ ամառի է փոխվում և շատ անգամ ամառւայ դեղեղիկ տաք ծրերից յետոյ հետեւումեն ցուրտ գիշերներ: Ընդհանրապէս օդի փոփոխութիւնը լինումէ բարձրաւանդակ երկիրներում արագ և զգալի:

Բարձր Գեդէբէ Գրոմեան աղբեղ-Լեռնը ինչպէս վերայ. — Երեւումէ նորանից, որ Պետերբուրգէ լինելով հիւսիսային լայնութեան 60 աստիճանի տակ, նորա տարւայ միջին ջերմութիւնը միւսնոյն է, ինչ որ է հարաւային Ամերիկայի մէջ գտնուած Անտեղանա հրաբուխինը, որը գրեթէ հասարակածի տակ է գտնվում: Այսինքն, Պետերբուրգ բարձր է ծովի մակերևոյթից մի քանի ոտնաչափ, իսկ Անտեղանա — 13000 ոտնաչափ, և իրաւի որ տարւայ միջին մի ջերմութիւնը նուազումէ իւրաքանչիւր 550 ոտնաչափ բարձրանալուց 1° աստիճան, այնպէս որ բարձրանալով արեւադարձ երկրի բարձր հրաբուղիի վերայ, կարելի է զգալ կարճ ժամանակում զանազան կլիմաների ազդեցութիւնը, սկսելով արեւադարձ երկրի լեռան ստորոտի կլիմայից մինչև նորա գագաթը, որ ծածկւած է մշտական ձիւնով:

ճակնները ցրտացնում են և խոնաւացնում կլիման մանաւանդ հիւսիսային կողմերում, մինչդեռ աւազոտ և ժայռոտ տեղերում լինում է կլիման աւելի մեղմ ջերմութեան նուազ շարժմունքներով:

Սնուանքը պահպանում են գետինը արեւի տակ ճառագայթներից և չորութիւնից, միւս կողմից տերւերը արգելք են լինում նորան շուտով սառչելու ճառագայթներ արձակելուց: Սորա համար անտառային երկիրներում ամառը այնքան շոք չէ լինում և ձմեռը այնքան ցուրտ, ինչպէս անտառներով աղքատ մերձակայ երկիրներում: Ցերեկայ ջերմութեան շարժողութիւնը անտառներում նշոյնէր քիչ զորեղ է լինում, ուստի այնտեղ ցերեկայ տաքութիւնը այնպէս զգալի չէ, ինչպէս բաց դաշտում: Ցիրապետող քամիների բնաւորութիւնը և ուղղութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունին ամբողջ երկրների կլիմայի վերայ, և նշոյնէս մասնաւոր տեղերինը, որովհետեւ քամիները բերում են իրենց հետ երբեմն տաք և երբեմն սառն օդի մասնիկները: Օդային հոսանքները, որոց մեկը կոչում ենք քամիներ, կախած են երկրի մակերեւոյթի զանազան մասերի և նորա մօտ գտնուած օդային շերտերի անհաւասար տաքանալուց: Երկրի վերայ օդն անմիջապէս հոսումէ ցուրտ տեղերից դէպի տաք տեղերը, որոնք անցնելով սառն տեղերը, օդի ծանր զանգուածները դուրս են հանում աւելի տաք մասնիկները, թէթեւները վերելից և կողմերից բռնելով նոցա սեղը՝ չեն սաստիկ թեթեւանում: Մինչև որ չտաքանան բոլորովին, և յետոյ տեղի են տալիս աւելի սառն օդին: Այս կիրառով օդի սառն ու տաք զանգուածները անցնում են ահապին տարածութեան միջից, և նոցա օգնականութեամբ սառն կամ անսովոր տաք երկրների ազդեցութիւնը տարածումէ բաւական մեծ հեռաւորութեամբ: հարաւային և արեւմտեան Եւրոպայի կլիմանների բարեխառնութիւնը կախած է տաք քամիներից, սրճեք դալիս են Սահարայի անապատից միջերկրականի ծովով: Արեւելեան Հնդկաստանից և հարաւային Ամերիկայից Ատլանտեան Ովկիանոսով (Սերոքքո հարաւային Փրանսիայում և Իտալիայում, Ֆէօն Զուիցերիայում և հարաւային գերմանիայում), Եւրոպայի միւս կողմերը սլաւոնցի հիւսիսային և հարաւային շնորհիւ հիւսիսային ծովերի սառույցների գտնու մէջ ջերմութեան ազդեցութեան տակ, Բոլորին՝ յայտնի է, որ կանոնաւոր հոսանքներ յառաջանալով հարաւային ծովերի ափերի վերայ, մեծ ազդեցութիւն ունին այնտեղի երկրների տաք ամառայ ջերմութեան վերայ: Ահա ինչպէս է յառաջանում այս հոսանքները, արեւի ներգործութեամբ երկրի աւելի շուտ է տաքանում քան թէ ջուրը, սորա համար ցերեկը փչումէ ծովերից ցուրտ քամին, իսկ երեկոյեան՝ որ որդէն երկրի սկսած է սառչել և ջուրը պահպանել իւր բոլոր տաքութիւնը, այն ժամանակ այս քամու հոսանքը լինում է ցամաքից դէպի ծովը շարունակ երեկոյից սկսած մինչև առաւօտ: Այսպիսի քամիների կանոնաւոր փոփոխութիւնը կատարւումէ նաեւ լեռան ստորոտներում, ցերեկը քամին փչումէ ներքեից դէպի վեր, վասն զի լեռան մակերեւոյթը աւելի զօրեղ է տաքանում քան թէ նորա ստորոտը, իսկ գիշերը վերելից

ներքև է փչում, որովհետև բարձր տեղերը աւելի շուտով են սպռչում քան թէ ցած վայրերը:

Հատ անդամ պատահում են այնպիսի տեղեր, որոնք չորս կողմից պատած լինելով լեռների շղթաներով, աղատ են մնում հիւսիսային և արեւելեան քամիների ներգործութիւնից: Այդպիսի տեղերը կարող են ունենալ մեղմ կլիմայ, ջնայելով նորա բարձր դրութեան, այսպէս Ալպեան բժշկական վայրերը, որոնք վերջին ժամանակներս մեծ օգուտ են տալիս բարակացաւ ունեցողներին: Ընդհակառակ, այն երկիրները, որոնք հիւսիսային և արեւելեան սառն քամիների համար բաց են, միշտ զանազանւում են իւրեանց խիստ կլիմաներով: Այսպէս ևս լինումէ շատ լեռնային հովիտներում, ուր բոլոր քամիները խառնվում են միմեանց հետ:

Խոնաւութեան քանակութիւնը, որը գտանվումէ օդի շարժական զանգուածներում, ունի փոքր ինչ ազդեցութիւն կլիմայի և եղանակի վերայ: Արեւմտեան քամիները անցնելով Միջերկրական ծովից և Ատլանտեան Ովկիանոսից՝ դառնում են Եւրոպայի համար անձրեաւներ քամիներ. որովհետև նորանց բերած օդի մէջ գտանւում են շատ խոնաւութիւնք: Այսուամենայնիւ այս քամիները կորցնում են ծովեզրեայ երկրներում իւրեանց խոնաւութեան մեծ մասը, և անցնելով հեռզհեռէ ցամաքի միջի երկիրներից՝ աւելի և աւելի չորանում են: Արեւելեան քամիները միջին և արեւմտեան Եւրոպայի համար չոր են, վասն զի Ասիայի և արեւելեան Եւրոպայի ահագին տարածութիւնները անցնելով՝ կորցնում են ջրի մեծ քանակութիւնը: Ընդհանրապէս մթնոլորտի մնացորդն անձրեւի և ձեռն քանակութիւնը Եւրոպայում՝ արեւմտքից արեւելք նուազումէ աստիճանաբար. արեւմտեան Անգլիայում նոցա տարեկան քանակութիւնը հասնումէ մինչև 36 մատնաչափին, Գերմանիայում՝ միջին թուով 29 մատնաչափին, իսկ Ռուսաստանում 18 մատնաչափ քիչ աւելի:

Ներքին ծովերի կամ մեծ լճերի և կամ թէ այնպիսի լեռնաշղթաների մօտ, որոնց գագաթների վերայ սպռչում են տաք և խոնաւ օդային հոսանքներ, եկած անձրեւների քանակութիւնը աւելի շատ է լինում, քան թէ նորա մերձակայ տեղերի տարեկան միջին քանակութիւնը: Արեւմտեան Եւրոպայում՝ աւելի շատ անձրեւները դալիս են աշնան և ձմեռայ ամիսներում, իսկ Եւրոպական ցամաքի միջին երկրներում տիրապետում են ամառնային անձրեւների, և որքան աւելի դէպի արեւելք ելծանք, այնքան այս տիրապետումը զօրեղ է լինում: — Հիւսիսային Ֆրանսիայում և Գերմանիայում անձրեւի ընդհանուր քանակութիւնը հասնում է ամառ ժամանակ 34%․ ամառնային անձրեւները ձմեռ ժամանակ 18 — 10%․ իսկ արեւելեան Ռուսաստանում ամառ ժամանակ հասնում 54%․ միայն ձմեռ ժամանակ 10%: Աշնանային անձրեւները տիրապետում են միջերկրական ծովի ափերի վերայ, իսկ ամառնային անձրեւները Ալպեան և Վարպատեայ լեռներից դէպի հիւսիս: Արեւադարձային երկիրները զանազանւում են իւրեանց ժամանակաւոր անձրեւներով. այնտեղ տարին երկու մասի է բա-

ժամուում, — չոր և անձրևային, անձրևայինը շարունակուում է Յունիսամ-
սից մինչև Նոյեմբեր: Անձրևային եղանակում օդի բարեխառնութիւնը
սովորաբար բարձր է լինում և իջնում է մի քանի աստիճան ցած, արևա-
դարձի ձմեռը սկսւելուն պէս, սովորաբար Դեկտեմբեր և Յունւար ա-
միսներում: Այն ուշնայիսի արևադարձային երկիրների, որոնք գտանւե-
լով տեղական պայմանների ազդեցութեան տակ, ունենում են երկու անձ-
րևային տարւայ եղանակ:

Դօժ. Էրէոճ.

ՊԱՏՐՈՒՆԿԵԱԼ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ.

Ահա բաւական ժամանակ է, որ մեր լրագրութիւնը զբաղուած
է մի ծանր բայց ոչ ժամանակակից խնդրով: Մեր լրագրները
զբաղուած են Հայերի եւ ու ծայեալ Հայերի բանակաւիւններով:
Այդ բանակաւիւրը գնալով սաստկացաւ եւ գուցէ երկար կշա-
րունակուի: Ես այդ բանակաւիւրը, նայելով իւր պատճառին, ծա-
նըր համարեցի. վասն զի դժուար է խնդիրը՝ երկուստեք պարզ
եւ անկողմնապահ ոգւով հետազօտել. եւ իւրաքանչիւր մի
բառ, որ անդգուշաբար դուրս է թողնւում, կարող է մոլորե-
ցնել ընթերցող հասարակութեանը, որ միջոց կամ հմուտութիւն
չ'ունենալով բանի էութեանը հասու լինել, ամեն մի գրուածք
հալած իւղի տեղ է ընդունում, կամ մի կողմ շարտում հակա-
կրութիւն ունենալով դէպ ի գրողը, եւ ժամանակակից խնդիր
չեմ համարում յիշեալ բանակաւիւրը, վասն զի այնպիսի մի ժա-
մանակ, երբ սովն ու թանկութիւնը մի կողմից, ազքատութիւ-
նըն ու թշուառութիւնը միւս կողմից անտանելի դրութեան են
հասցրել մեր ժողովրդին, պէտք է սէր ու կարեկցական միու-
թիւն քարոզել աղբի զանազան մասերի մէջ՝ օգնելու միմեանց.
եւ ոչ թէ, անտեղի բանակաւիւններով նորոգել հին ցաւերն եւ
նոր ի նորոյ ատելութիւն սերմանել աղբի պառակտուած մասե-
րի մէջ կրօնական խնդիրներ յուզելով, եւ այս կամ այն հա-
տուածի սրտին դիպչելով յախուռն դատողութեամբ: Բայց ո-
րովհետեւ խնդիրը արդէն բաւական ժամանակ է որ յուղուած
է, եւ իւրաքանչիւրը իւր կամքին կամ կրքին համեմատ ձգձը-
գեց, ներելի լինի մի քանի խօսք եւս իմ կողմից ասել իբրեւ մի
անհատ:

«Մշակ» լրագիրը իւր հրատարակութեան օրինց՝ մի նպատակ է ընտրել, այն է՝ ճանաչել եւ ընդունել կրօնը իբրեւ մի զգացմունք, եւ այդ զգացմունքը արտայայտել ու ինչպէս կամենում է։ Այս սկզբունքը նա համարում է խղճի ազատութիւն, եւ քարոզում է։ Նա կրօնը եւ ազգութիւնը ջոկ ջոկ բաներ համարելով, յորդորում է ազգի զանազան մասունքներին միանալ մի հայանուստ տակ։ Նա Եւրոպական ազգերի արդի դրութիւնը իբրեւ օրինակ մէջ բերելով՝ յորդորում է հետեւել նոյն օրինակին։ Այս Մշակի ընդհանուր ուղղութիւնն է։ Եթէ Հայերը այն հոգամանքի մէջ չը լինէին, որի մէջ գտնվում են այժմ, «Մշակ» յորդորը համակրելի կարող էր լինել, Բայց եթէ «Մշակը» լուսնաճանաչէր հայերին, եւ ուսումնասիրէր Հայոց անցեալ եւ ժամանակակից պատմութիւնը, նա ինքն կը համոզուէր իւր կարծիքի տարապայման լինելուն։

Մինչդեռ Մշակը կրօնական ազատութիւն էր քարոզում, նորա հայ — աւետարանական, հայ կաթողիկէ Ամիրխանեան եւ այլն թղթակիցները բանակուիւր սկսեցին բոլորովին այլ ուղղութեամբ։ Նոյն ինքն պ. Բաֆֆի իւր «Խենդեր» վերնագրով վիպասանութեան վերջաբանի մէջ, երազական յոյսերով բոլորովին այլ նպատակ եւ այլ կրօնական պաշտաման ապագայ ցանկացաւ տեսնել Հայաստանում երկու հարիւր տարուց յետոյ։ Որովհետեւ այլադաւան հայերը Ռուսահայքում սեպհական լրագիր կամ օրգան չ'ունէին իւրեանց կարծիքը արտայայտելու, «Մշակ» յանձն առաւ այդ պաշտօնը եւ նոցա բերան դարձաւ իսկ «Մեղուն» ընդհակառակն։

Թողնելով երկու կողմի թղթակիցների դատմունքը, որոնք է որ կրքի ծնունդ են եւ է որ անձնական շահերից յառաջացած սովեստութիւն, խօսեմ՝ այն՝ ինչ որ պատմութիւնը եւ գէպքերը ցոյց են տալիս այդ բանակուիւնների էական պատրուակի, այն է կրօնական ազատութեան հետեւանքի մասին։

Կրօնն է մի զգացմունք, որ բովանդակում է իւր մէջը անսահման հաւատ դէպի պաշտելի էակը. եւ բարոյական վարդապետութիւն, որ կապում է մի ներքին համոզման եւ եղբայրական սիրոյ մէջ բոլոր կրօնակից անդամներին։ Եթեւ զանազան ազգութեան պատկանէին նոքա։ Այն տեղերը ուր կրօնը ունի իւր ազդեցութիւնը, այս հանգամանքը միշտ նկատելի է. եւ այնպիսի մի ճշմարտութեամբ իրողութիւն է, որի մասին չէ կարելի տա-

րով, որոնք ոյժ են տալիս դարերով այլադգի մահմետականների իշխանութեան տակ ստրկական հպատակութիւնից թուլացած մեր սրտերին, Թէ այդ պաշտօնը կաաարելու աւելի յարմար տեղը եկեղեցին է, ես չեմ որոշում, այլ թողումեմ իւրաքանչիւր մարդու խզմամանքին:

Այսքան կասեմ, որ բողոքականութիւնը, չընդունելով տօնակատարութեան սովորութիւնը՝ անտես է առնում ազգային տօներն էլ տօնել. եւ որովհետեւ այդ աղանդը բուն ազգային չէ, բարոյականութեան հետ առելութիւն է ներշնչում իւր հետեւողների մէջ՝ դէպի այն բոլոր եկեղեցիքը, որոնք իւրեանցից անջատուած են, նոցա զանազան ծէսերը պախարակելով, Հռովմէական եւ Յունադաւան Հայոց եկեղեցիներն էլ յարմարելով իւրեանց կրօնակից այլազգիների եկեղեցիներին՝ ազգային զգացմունք չեն կարող ներշնչել. մնումէ հաայաստանեայց եկեղեցին, Նթէ նորանով էլ չը միանանք, շատ խախուտ հիմք կունենանք մեր գոյութեան համար, Հայերիս սեպհական կրօնը եթէ չըլինէր, քաղաքական անկումից յետոյ, շատ վաղուց կը կորցնէինք մեր գոյութիւնը իբրեւ Հայ, Ինչպէս Երեւանի Նահանգում Պարսիկ եւ Տաճիկ մահմետականները կորցրել են իւրեանց ազգութիւնը եւ մի խօսքով հասնում են կոչւում «իւնի» եւ շէ հերձուածներով, առանց իմանալու թէ ով որ ազգութեանն է պատկանում, Իսկ եթէ այդ Նահանգում քրիստոնեայ տէրութիւն չ'իշխէր, բոլորը կը պատկանէին այն մահմետական ազգին, որ կիշխէր:

Երբոր քաղաքական անկումից յետոյ Հայերը գաղթեցին զանազան երկիրներ, նոքա՝ որոնք փոխեցին իւրեանց կրօնը, ներքին համոզմամբ անջատուելով ազգից, կորցրին ազգութիւնն էլ. ձուլվեցին այն տէրութեան ժողովրդի հետ, որի կրօնը ընդունեցին. այսպէս, Պարսկաստանում մահմետականութիւն ընդունող Հայերը, Պարսիկ դարձան. եւ այժմ չի կարելի մի հայ մահմետական գտնել այնտեղ. Տաճկաստանումը, Տաճիկ. եւնի. իսկ Ահաստանի Հայերը՝ հռովմէականութիւն ընդունելով՝ կորան անհետ, որոնց պապերի գերեզմաններն ու եկեղեցիները հայկական արձանագրութիւնները այժմ հազիւ են յիշել տալիս թէ, այնտեղ սորանից երկու դար յառաջ հայեր են գտնուել, նոյն գծազգ դէպքին կը պատահէին եւ այն հայերը, որոնք

րակուսել: Օրինակ. մահմետական քիւրդը ներքին համոզմամբ կապուած լինելով մահմետական տաճիկ ամբոխի հետ՝ առում եւ հալածումէ իւր ցեղակից եզիզի քիւրդին եւ փոխադարձաբար առնում: Մահմետական Պարսիկը մի այլ մահմետական ազգութեան հետ հաւասարապէս առում եւ անպատում է գէաթը կոչուող դեռ կրակապաշտ մնացած Պարսկին: Ուրեմն որչափ կրօնի զգացմունքը բաժանւումէ զանազան մասերի, այնքան ատելութիւնը աւելանում է իւրաքանչիւր մասի մէջ: Եւ որչափ հերձուածներ լինեն մի ազգի մէջ, այնքան կը շատանայ զգացմունքի տարբերութիւնը եւ սառնութիւնը դէպի մէն մի հերձուած: Սոյն այս կարելի է նկատել եւ մեր ազգի մէջ: Հայ — բողոքականները մի առանձին խումբ կազմելով իւրեանց կրօնի որոշ զգացմունքովը, անտարբեր են դէպի հայ — կաթոլիկներն ու հայերը եւ համարեա՞ թէ առումն իւրեանց շրջանից գուրս գտնւողներին. նախանձումն նոցա յառաջագիմութեան ու յաջողութեան վերայ եւ փոխադարձաբար առնումն ու նախանձելի մնում՝ միւսներէց. եւ ընդ հակառակն՝ հակուած են դէպի մի բոլորովին այլ ազգութիւն ի շնորհս կրօնական միութեան: Նոյնպէս են եւ Հռովմէական ու Յունադաւան հայերը:

Մարդկութիւնը ազգ կազմելու համար երեք գլխաւոր պայման ունի. կրօն, որ նորան միացնի մի համոզմունքի զգացմունքի եւ ազգային սովորութեան մէջ. երկիր, որ նորա գոյութիւնըն ու սահմանը յատկացնի մի որոշ տեղի մէջ եւ կապի իւր հետ զանազան նուիրական եւ աւանդական յիշատակներով: Այդ յիշատակներն են նախնեաց գերեզմանները, հին հին քաղաքները, պատմական անցքերի հետ կապ ունեցող լեռները, գետերը, վանքերը, եկեղեցիները եւ այլն եւ այլն. եւ քաղաքական իշխանութիւն, որ նորա կրօնն ու երկիրը պաշտպանի, ու սեպհական օրէնքներով կառավարի: Ազգութեան այդ երեք հիմունքներէց, մէկից (քաղաքական իշխանութիւնից) զրկուած ենք բոլորովին՝ մէկից (հայրենի երկրից) կիսով չափ զրկուած ենք. մնում է կրօնը, որի շնորհով ունինք առանձին ազգային եկեղեցի, ուր միանում ենք հոգւով որաով եւ զգացմունքով: Ազգային տօներ կատարելով վառում ենք մեր մէջ հին յիշատակները, եւ քրիստոնէական բարոյական սկզբունքի հետ ներշնչում ենք ազգային միութեան գաղափարը. ոգեւորւում ենք մեր նախնեաց գործե-

հայրենիքից դուրս չըգնալով՝ ընդունեցին այլ դաւանութիւններ՝ եթէ իւրեանց շրջապատողները լինէին դաւանակից այլազգիներ։ Բայց բարեբաղդաբար իւրեանց շուրջը մահմետականներ ունենալով, թէպէտ հայութիւնը ի սրտէ ատօղ եւ արհամարհող, սակայն հասան մեր դարին։ Դոքա թէեւ այժմ եւս ցանկանում են այլ ազգութեան անդնելու կոչուել, օրինակ հռովմէականը ֆռանգի, իսկ բողոքականը ինգլիզի կամ լամնի, բայց նախ՝ որ ոչ ֆռանգի երես են տեսել եւ ոչ ինգլիզի եւ միւս եւս, իւրեանց կրօնական պաշտամունքը եւ կարգացմունքը հայերէն լինելով, բոլորովին իւրեանց ազգային յատկութիւնը չեն կորցրել։ այժմ մի քանի ազատամիտներ մտահանում են կրօնի անուանը կցել հայ բառը, օրինակ. հայ—կաթօլիկ, հայ—աւետարանական կամ բողոքական։ Մահմետականացած Հայեր շատ կան, բայց նոքա դուրս գալով ազգային եկեղեցուց եւ իսկոյն մտնելով մահմետական մօտիկ մզկիթը, լուծուելով իւրեանց շրջապատող մահմետականների մէջ՝ կորցրին հայութիւնը։ այժմ շատ տարակուսելի է նոցա գլխաւը, ինչպէս տարակուսելի է մահմետական մաւրիտանացիների եւ քրիստոնեայ հրէաների գլխաւը։ Սպանիայում, Միթէ քրիստոնեայ հրէաներ չըկան։ Բայց այժմ չեն երեւում։ որովհետեւ իւրեանց սինագոգայից դուրս գալով եւ մտնելով մօտիկ գանձուղ եկեղեցին, կորցրին ազգութիւնն էլ։ որովհետեւ սինագոգայից դուրս գալով՝ թողին իւրեանց առանձնայատկութիւններն ու ազգային սովորութիւնները եւ միացան քրիստոնեաների հետ ազգով ու կրօնով։ Ինչպէս ասացի, այլադաւան հայերը ազգային շահերի համար հաւասար ջանքով չեն աշխատում որ աւաղացուցուեց նոյն ինքն այս Ռուս — Տաճկական պատերազմի ժամանակ պատահած դէպքում, Դորա պատճառն է ներքին կրօնական համըզմամբ անջատուած լինելը։ որով իւրաքանչիւր մասը ազգի ամբողջութիւնից առանձին ջոկ ջոկ ընկերութիւններ կազմելով՝ սեպհական ուղղութեամբ եւ նպատակով, վնասումեն եւ վնասեցին ազգի շահերին։ Պէտքէ խոստովանել որ, այդ մասունքը ռանակօխ անելով ազգային շահերը, դառնումեն գործիք այն ազգի քաղաքականութեան, որի հետ կապուած են կրօնով։ Այսպէս Հայ—հռովմէականները իւրեանց համբաւաւոր Հասունի հետ, գործիք են Հռովմայ շահերին եւ շողոքորթում են այն տէրութեան՝

որ կարող է կամ համաձայնում է Հռովմայ շահերը պաշտպանել: Յայտնի է որ, Հասուն Հռովմի ազդեցութիւնը ճանկաստանումը աւելացնելու համար, ոչ թէ միայն կաշխատի որ հայ—հռովմէականները չէզոք մնան ազգային շահերին, այլ կուզի որ բոլորովին անջատուած լինին հայերից եւ ոչ մի գործում մասնակից չլինին, որ օգուտ կարող է բերել ազգի ընդհանրութեանը. որովհետեւ նա Հռովմի արբանեակ է, նորան կաթոլիկ ժողովուրդ պէտք է եւ ոչ հայ: Հայը իւր ազգութիւնը ճանաչելուց յետոյ երբէք խուսկ ծխելու չէ Հռովմայ դահին: Բայց այսօրուան օրս հայ հռովմէականների պատրիարք Հասուն ամեն ջանք գործ է դնում լատինացնել ազգին, եկեղեցում ժամերգութիւնը որ մինչեւ այսօր հայերէն էր կատարւում՝ լատիններէն եւ լատին արարողութեամբ կատարել տալ աշխատելով:

Եւրոպան, քաղաքակրթութեան որրանը՝ իւր լուսաւորութեամբ եւ ազատամտութեամբ հանդերձ դեռ ուղղակի մարդասիրական նպատակով գործ չէ կատարում, այլ կրօնական ազդեցութեան տակ: Ֆրանսիական կառավարութիւնը մինչեւ օրերս պաշտպան էր հռովմէական ազգաբնակչութեան, որի պաշտօնցութեան համար բաւական է յիշել Պաղեստինի ֆրանսիական հիւպատոսի վարմունքը Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքարանի հետ մի հռովմէականութիւն ընդունող հայ վարդապետի պաշտպանութեան համար, որով նա կամենում էր իւր տէրութեան ազդեցութիւնը ցոյց տալ արեւելքում: Իւր ազգային եկեղեցուց անբարոյականութեան պատճառով պատժուած մի չեպիսկոպոս բողոքականութիւն ընդունելով, եւ խոստանալով բողոքականութիւնը տարածել ազգի մէջ՝ մեծ համակրութիւն է գտել եւ գտնում անգլիայի մեծամեծների մօտ, եւ անգլիական կառավարութեան պաշտօնեաները իւրեանց խնամքը աւելի իւրեանց դաւանակիցների վերայ էին տարածում՝ փոքր Ասիայում քան թէ այլադաւան միւս ազգաբնակչութիւնների վերայ. այս իսկ պատճառով, նոքա որոնք պէտք ունէին պաշտպանութեան՝ ընդունում էին բողոքականութիւն կամ անգլիական եկեղեցին:

Եթէ կրօնը ազատամիտ եւ լուսաւորեալ եւրոպացիների մէջ իւր ազդեցութիւնն ունի, ունենալու է անշուշտ եւ մեր հայե-

րիս մէջ, որ ոչ այնքան ազատամիտ ենք եւ ոչ լուսաւորեալ:
 Այն ազգերը, որոնք ունին քաղաքական առանձնութիւն, կամ
 միացած են աշխարհական կառավարութեան հովանիքի տակ,
 գուցէ առանց ազգի միութեանը զգալի վնաս տալու, հասարակ-
 ութեան իւրաքանչիւր անձը իւր համակրած կրօնին հետեւի-
 րայց այնպիսի ազատամտութեամբ, որ ատելութիւն չըսնուցա-
 նէր դէպի իւր այլադաւան ազգակիցը. հակառակ դէպքում
 վտանգն ակներեւ է. օրինակ, յայտնի է որ Ալբանիացիք կամ
 Առնաւուռները մահմետական դարձած յոյներ են, բայց իւր-
 եանց կրօնական համոզման աւելի հետեւելով քան ազգակցա-
 կան կապերին, աւելի մահմետական թիւրքիայի իշխանութեան
 տակ մնալ են ցանկանում, քան միանալ մի որ եւ է իւրեանց ցե-
 ղակից քրիստոնեայ իշխանութեան հետ: Ելզասի եւ Լորենի բնա-
 կիչները չընայելով որ գերմանացի են ազգով, ինչպէս ինքն «Վը-
 շակի» խմբագիրն էլ խոստովանումէ, իբրեւ Ֆրանսիացի մեռ-
 նել աւելի են ցանկանում, քան թէ իբրեւ գերմանացի ապրել:
 Թողնելով օտարները դառնամ դէպի մեր ազգը, Տաճկահայքի
 Բռնաշէն գաւառում Մշու նահանգում ազգով հայ, կրօն-
 քով մահմետական քրդախօս մի քանի ցեղեր, չնայելով որ հա-
 յոց հին նախարարների ծագումն ունին, եւ իւրեանք խոստովա-
 նում են այդ բայց կրօնով բաժանուած լինելով հայերից, այժմ
 հայերի արեւարբու թշնամիներն են: Այդ ցեղերը իւրեանց նախ-
 նական անունները շատ քիչ ազաւաղութեամբ դեռ պահել են,
 օրինակ Մըմըքանցիք (Մամիկոնեանք), Բըզըրանցիք (Բագրա-
 տունք), Ըռըշգօթանցիք (Ոշտունք) եւլն: Վերջապէս արեւել-
 քում դեռ ազգութեան գլխաւոր յատկանիշը կրօնն է: Այնպէս
 որ, եթէ հանդիպում ես մի մարդու եւ կամենում ես նորա
 ինչ ազգից լինելն իմանալ, նա քեզ ասումէ իւր կրօնի անունը,
 եւ դու պարտաւորուած պէտքէ լինիս իմանալ թէ նա որ ազ-
 գութեան է պատկանում շատ երկար եւ մանրակրկիտ քննու-
 թեամբ, որին դժբախտաբար շատ անգամ գոհացուցիչ պատաս-
 խան չես ստանում: Պատահում ես քրդի տարագով մի մար-
 դու, հարցնում ես նորա ազգը, նա քեզ մոլսուլման եմ
 կամ «եզդի եմ» է պատասխանում: մահմետականը չիտ կամ
 սիւնի եմ է պատասխանում: «Փռանգ» (հայ հռովմէական)
 կամ «փրօգ» (քողոքական) եմ է պատասխանում. եւ կարծես

Թէ այդպիսի ազգութիւններ կան աշխարհիս վերայ, բայց որովհետեւ ժողովուրդը իւր ազգութիւնը կրօնովն է որոշում, ուրեմն նա կրօնի ազատութեան գաղափարը չի կարող հասկանալ, եւ կրօնական ազատութիւն քարոզելը մի քաղաքական իշխանութիւնը կորցրած ազգի մէջ, նշանակել է, մահացու կամ շատ խոր վերք հասցնել նորա ազգային շահերին: Որովհետեւ հայերը որ իւրեանց քաղաքական իշխանութեան անկումից յետոյ գոյութիւն ունին հայ անունով, ի շնորհս կրօնական ինքնորոյնութեան է, որ որչափ հերձուածներէ բաժանուի՝ կ'թուլացնի ազգի ուժը, եւ այս ապացուցուած է դարաւոր ժամանակներէ հազարաւոր փորձերով:

Ազգի շահերին դաւաճանել են եւ դաւաճանում են մանաւանդ այն մարդիքը, որոնք կրօնով հեռացած են ազգի ամբողջութիւնից: Այդպիսիքը իւրեանց անձնական սլառութիւն եւ փառքի համար զոհել են ազգութիւնը. նշանակութիւն չտալով ազգային եկեղեցուն, հաւատուրաց եւ ազգուրաց միանգամայն են գտնուել: Օրինակ՝ Մեհրուժան, նախ ուրացաւ իւր ազգային կրօնը, ուրացաւ իւր ազգը եւ ընդունելով զրադեհտական կրօնն ու պարսից ազգութիւնը, նոցա քաղաքական շահերը յառաջ տանելու համար իւր հայրենիքը—Հայաստանը քանդելու գործիք դարձաւ: Վաստկ, նախ անտարբեր գտնուեց դէպի ազգային եկեղեցին, գրգռեց եկեղեցուն եւ ազգին՝ հաւատարիմ մնալու ուխտը, բաժանուեց ուխտապահ նախարարներից ու եկեղեցու միաբան ուխտից, եւ պարսից կրօնն ընդունելով՝ վզրուկ Միհր-ներսէհի—պարսից հաղարապետի նպատակներին գործիք դառնաւ եւ աւերեց իւր հայրենիքը—Հայաստանը:

Կիլիկիայի Լուսինեան թագաւորները անտարբեր գտնուելով դէպի ազգային եկեղեցին, իւրեանց պալատի դռները բաց թողին հռովմէական կղերի առաջ. նախ նոցա գործիք դարձան եւ հռովմէական եւրոպայի (Հռովմայ) քաղաքականութիւնը պաշտպանելու համար, իւրեանց շուրջը գտնվող մահմետականների դէմ սկսան պատերազմներ մղել. պատերազմի ժամանակ յոյսները փոխանակ իւրեանց հպատակ ժողովրդի վերայ դնելով՝ փոխանակ հայ իշխանների աջակցութեան դիմելով՝ աչքները տնկեցին Հռովմայ գահակալի ողորմութեանը եւ եւրոպայի հռովմէական իշխանների մարդասիրութեանը, որի հետեւանքը

այն եղաւ՝ որ Եգիպտոսի սուլթանները՝ մի կողմից, փոքր Ասիայի եւ Արաբիայի մահմետական իշխանութիւնները՝ միւս կողմից, յախուռն յարձակմամբ վերջ տուին Կիլիկիայի լուսինեան թագաւորութեան, որի վերջին թագաւորը երկար ժամանակեայ բանդարկութիւնից յետոյ, դարձեալ յոյսը չկտրեց եւրոպայի հռովմէական իշխանների աջակցութիւնից եւ Հռովմայ սլաւի ողորմութիւնից. դիմեց Հռովմ, յետոյ սպանիացի Կաստիլիայի թագաւորին, եւ վերջապէս Փարիզում վախճանեց (ինչպէս օտարազգի պաամիւնները գրում են) իբրեւ բարի կաթոլիկ (°) եւ ողորմած իշխան։ Ամեն ոք կվկայէ թէ, եթէ Նուսինեան իշխանները հակամիտութիւն չունենային դէպի Հռովմայ դահլը, թոյլ չէին տալ Հռովմայ արբանեակներին մուտ գործել արքունի պալատի մէջ։ Եւրոպայի հռովմէական իշխանների գործիք չէին դառնալ, եւ նոցա սիրտը շահելու համար, իւրեանց հայրենիքը վտանկի տակ չէին դնել։

Ես չեմ կամենում ուրացող եւ ազգի շահերին դաւաճանող մարդոց անունները մի առմի շարել. որովհետեւ նոքա, որոնք պատմութիւն կարգացել են, շատ լաւ գիտեն. իսկ որոնք չեն կարգացել, նոցա համար աւելորդ է։

Երբ միանգամ Կիլիկիայի Նուսինեան թագաւորների թոյլաւուրութեամբ հռովմէական կղերը ծանօթացաւ հայ Ժողովրդի հետ, էլ ձեռք վեր չառաւ նորանից, սկսաւ ատելութեան որոմն ցանել ազգի մէջ, սկսաւ եղբայրը եղբօրն ատել, հայը հայի միս ծամել. ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել, որովհետեւ հռովմէական կղերը, որին ազգութիւն պէտք չէր, իւր հետեւորդների մէջ այնպիսի գաղափար էր ներշնչում դէպի հայերը, որ անհնար էր խաղաղութիւն եւ եղբայրական սէր շարունակել։ Հռովմէական կղերը քարոզում էր իւր հետեւորդներին թէ՝ «*ایرانى*» համեմատեալ «*بکلیت*» դէպի «*ایران*» թէ հայերը (լուսաւորչականները) հերետիկոսներ են, ուստի եւ նզովեալ. եւ ով որ նոցա հետ յարաբերութիւն կունենայ՝ նզովեալ կլինի. եւլն։ Այս սկզբունքը այնպիսի խոր արմատ ձգեց հռովմէապաշտ հայերի մէջ՝ որ նոքա աւելի դիւրութեամբ մահմետականութիւն ընդունեցին, սպանուեցին, քան թէ իւրեանց մայրենի Եկեղեցուն դարձան։ Ատելութիւնը երկու կողմից էլ անընդհատ շարունակվում էր, որ շատ մեծ հարուած հասցրեց ազգի ամբող-

ջութեանը: Բաւական լինի յիշել միայն Ինքնօրէնքին, որոնց դառն յիշատակը՝ աւեր եւ կործանուած է եղել: Իւնիթօրները, որոնք բուն էին դրել Նախիջեւանի Երնջակ գաւառում՝ միայն անէծքով եւ նզովքով են յիշվում: որովհետեւ ուր նոցա ոտքը դիպել է, կամ բոլորովին ամայի է եւ գերեզմանաքարերն ու եկեղեցիների մնացորդներն են երեւան հանում նոցա սիրագործութիւնները, եւ կամ մահմետականաբնակ են: Անցեալ տարի ցաւօք սրտի ականատես եղայ այդ իւնիթօրների տմարդի եւ ազգակործան գործունէութեան մնացորդներին:

Պէտք չէ ուրանալ որ, նոցա տմարդի արարմունքը խայտառակելու եւ նոցա իբրեւ ամբարշտութեան եղջիւր յայտնելու համար Յովհան Որոտնեցին եւ Գրիգոր Տաթեւացին շատ ջանք գործ դրին իւրեանց հետեւողներով, ինչպէս նա եւ Ղազար Զահեցի Կաթողիկոսը իւր Դպրոցի Գլխի (ըստ հռովմէականաց Գլխի Կաթողիկոսի) աստուածաբանական գրութեան ու Սիմէօն Կաթողիկոս Երեւանցի իւր Պարագլխի անուն աշխատասիրութեամբ եւ կարգաւորուած Տօնացուցի յառաջաբանով՝ աշխատումէին զգուշացնել զՀայո հռովմէականների որոգայթներէ: Հռովմէական քարոզիչների, որոնք ազգի մէջ երկպառակութիւն ձգեցին, եւ կրօնով միացեալ ազգը պառակտելով, մի մասը հանեցին ազգի Հոգեւոր Բիւրոյ իշխանութեան տակից:

Եթէ Հայերը կրօնով բաժանուած չլինէին, նոցա Բլուսը կամ ներկայացուցիչը մի անձն կլինէր, եւ նոքա իւրեանց ազգային եկեղեցու հովանիքի տակ կգործէին յօգուտ ազգի ընդհանրութեան. իսկ այժմ մի քանի հերձուածներ ելնելով եւ մի քանի կուսակցութիւններ եւլն. բաժանուելով, իւրաքանչիւր հերձուածը եւս իւր գլխաւորի տրամագրութեանը խաղաղիկ եղած՝ ընդհանրութեան վնասն են նիւթում, եւ անհաշտ աչքով ու թշնամական կրքով են միմեանց մօտիկ տալիս:

Յայտնի է որ իւրաքանչիւր անձի կրօնական պաշտամունք արհամարհելը, նորա զգացմունքին դիպչել է. եւ ոչ մի բան մարդու մէջ այնպիսի վրէժխնդրութիւն չի յարուցանում, որպէս զգացմունքի դիպչելն. իսկ հայերի ուժացեալ իւրաքանչիւր հերձուած, ամենայն օր միմեանց կրօնական պաշտամունքը արհամարհում են. ամենայն օր միմեանց զգացմունքի դիպչում են,

սորանով էլ, վրէժխնդրութիւնն ու ատելութիւնը իւրաքան-
չիւր հերձուածի մէջ միշտ լարուած դրութեան մէջ է մնում։
Անհնար է, որ երկու գանազան դաւանութեան պատկանող
հայր միասին գտնել, որ նոքա կրօնական վիճաքանութեամբ
բռնուած չըլինէին եւ միմեանց չըվիրաւորէին, կրօնական պաշ-
տամունքի մէջ այս ինչ եւ այն ինչ կտորը պախարակելով։ Այս-
պիսի լարուած դրութեան մէջ են ուժացեալ հայերը դէպի իւր-
եանց մայր ազգը՝ մեր եկեղեցին եւս. բայց եթէ կրօնի խտիրը
չըլինէր, նոքա միմեանց հետ համերաշխ կըլինէին եւ բոլորը
մի նպատակի կը ծառայէին։

Այլակրօն հայերը միշտ աշխատել են իւրեանց առանձին հաս-
րակութիւն ճանաչել տալ եւ չըխառնուել ազգի ընդհանրութեան
հետ։ Այդ նպատակին հասնելու համար նոքա ամեն միջոց գործ-
են դրել, մինչեւ անգամ չեն խղճահարուել ամբողջ ազգը մատ-
նել։ Այսպէս, 1827 թուի Ռուս—պարսկական պատերազմից յե-
տոյ, երբ Ս. Էջմիածինը մնաց ռուսների ձեռքը, հայ հռովմէա-
կանները, որ կամենում էին անջատուել բոլորովին Կ. պօլսոյ
Հայոց պատրիարքի իրաւասութեան տակից՝ որ միանգամայն
ամենայն Հայոց Սրբազնագոյն Կաթօղիկոսի փոխանորդ եւ
ներկայացուցիչ էր ի Քուրքիա, ու ազգի ընդհանրութիւ-
նից, եւ ցանկանում էին բոլորովին այլ Ֆլէթ (ազգ) կազմել,
յատուկ ազգապետով (պատրիարքով), յարմար առիթ գտան եւ
յայտնեցին Բ. դրանը, որպէս թէ, հայերը (յուսաւորչականնե-
րը) որ ռուսների հետ միանալով, պարսիկներին մեծ ջարդ-
տուին, եւ Ս. Էջմիածինը ազատեցին պարսիկներից, այժմ ռու-
սաց զօրքերի հետ կամենում են յարձակուել օսմանեան տէրու-
թեան վերայ. այդ դաւադրութեան մասնակից չըհամարուելու
համար, ձեւացրին որպէս թէ՝ իրանք նախապէս յայտնում են
Բ. դրանը թէ՝ իրանք, որ ոչ հայոց եկեղեցին են գնում, ոչ
նոցա հետ հաղորդակցութիւն ունին, խնդրում են որ Բ. դու-
ռը իւրեանց՝ հայերի հետ չըխառնի, եւ բարեհաճի ճանաչել
այլ Ֆլէթ եւ տայ յատուկ ցեղապետ կամ պատրիարք։ Որպէս զի
իրանք էլ չարժանան պատժին, որ սահմանուելու է ապստամբ
հայերի համար։ Այս մտքով մի աղերսագիր էլ տուած են եղել
Սուլթանին՝ նորա սիրելի Խոսրով Մէհմէմէտ փաշայի ձեռքով։

Սուլթանը քննութեամբ հասու լինելով աւելի հայոց քան

Հռովմէականների հաւատարմութեանը, արքայի մի հրաման հանեց, որով բաւական գաղափարացի հայ հռովմէական եւ երեւելի ընտանիք արքայութեան Կոստանդնուպօլսից:

Ազգի հռովմէական հերձուածը, որ իրան բոլորովին անջատ մարմին էր համարում հայութիւնից, հռովմէական կղերի սագրանքին միտ դնելով, չը հրաժարուէր առանձին յեղապետ ունենալու գաղափարից, եւ նպատակին հասաւ Ֆրանսիական եւ Աւստրիական դեսպանների միջամտութեան շնորհիւ: Այդ դեսպանների միջնորդութեամբ Սուլթանը բարեհաճեց արքայութեան յետ դարձնել, եւ հռովմէականներին առանձին պատրիարք ունենալու արտօնութիւն տալ: 1830 թ. սեպտեմբերի 30ին Հռովմից հոգեւոր գլուխ նշանակուեց Աւստրիացոց հպատակ Նուրիճան Հ. Անտօն, որ օտարահպատակ լինելով՝ միայն կրօնական պատրիարք ճանաչուեց, իսկ արքունի հրամանով քաղաքական պատրիարք նշանակուեց Մանուէլեան Հայր Յակովբ:

Ազգի ամբողջութեան համար այս պառակտումը բաւական հարուած կարող է համարուել: Արովհետեւ այսօր Թուրքիայում Կ. Պօլսոյ Հայոց Արքեպիսկոպոս — պատրիարքը, որ ներկայացուցիչ է դրան առաջ նաեւ զպոլիների ու ասորիների համար, չի կարող ներկայացուցիչ համարուել մի խումբ հայերի, որ կրօնով բաժանուած են ազգի ամբողջութիւնից:

Մեր ազգի ներկայացուցիչները հոգեւորականներն են, մեր գործերը ղեկավարվում են ազգի ընդհանրութիւնից ընտրուած հոգեւոր անձանց ձեռքով. արդեօք հայ բողոքականներն ու հայ հռովմէականները հաղորդակցում են եւ կը կամենան հաղորդակցել այդ հոգեւոր անձանց ընտրութեան. իբրեւ մի ազգ, իւրեանց գործերը կյանձնեն այդ ընտրուածի տնօրէնութեանը: Դիցուք այժմ՝ Պատրիարքը հոգեւորական լինելով, այլադաւան հայերը հեռանում են նորանից. եթէ աշխարհական լինէր պատրիարքի պաշտօն կատարողը, նոքա նորան իւրեանց ներկայացուցիչ կհամարէին: Կցանկանային որ իւրեանց դպրոցների՝ եկեղեցիների եւլն. գործերը ազգից ընտրուած ներկայացուցչի տնօրէնութեամբ հոգացուէին:

Ազգը մի կենդրոն ունենալու է անշուշտ, եւ որովհետեւ մեծամասնութիւն կազմում են հարադատ հայք, ի հարկէ այնտեղերը պիտի համարել կենդրոն, ուր ազգը կկամենայ կամ

կամեցել է եւ է: Արդեօք այլապէս հայերը յանձն կառնե՞ն դառնալ դէպի այդ կենդրոնը իւրեանց գործերի մասին, թէ մինը աչքը պիտի տնկէ Հռովմայ ճանապարհին, իսկ միւսը մի այլ տեղ, պատճառելով թէ՝ «կին ածի» ոչ կարեմ»: «միւսը՝ թէ՝ «լուծս եղանց գնեցի» եւլն:

Մենք ուրախ ենք, որ հայ հռովմէականներից եւ հայ բողոքականներից կան ազատամիտներ, որոնք կրօնը ներքին համոզում համարելով, ճշմարիտ հայ հոգւով աշխատում են ազգի համար: Ուրախ ենք դարձեալ, որ այժմ հայ բողոքականներից ու հայ հռովմէականներից շատերը Բաբէհաճո-ձէն իւրեանց կրօնական անուանը կցել հայ բառը, օրինակ. հայ—կաթողիկ: հայ աւետարանական եւլն: Ուրախ ենք, որովհետեւ նոքա միջոց չունենալով յարուելու այն ազգի հետ, որի կրօնը ընդունել են, հաշտուեցին հայ բառի հետ. բայց աւելի ուրախ կը լինէինք եթէ դոքա պատիւ չէին համարիլ հայ բառին կցել աւետարանական կամ կաթողիկ անունները: Այդ անունները հայ բառին թունաւորում են, եւ այդ թոյնը թէ ինչ ներգործութիւն ունի, չեմ բացատրում այժմ: Բայց ցաւօք որտի պէտքէ ասել, թէ դեռ Ֆռանգ եւ Նեմէջ կոչվող հայեր կան: Քարեկամներիցս մինը միանգամ պատմեց հետեւեալը. «Քաւառապետի աւագ օգնական մի հայի հետ Ալէքսանդրապոլի գաւառում մտնելով մի հայ հռովմէականի գիւղ, կախնկալէինք որ իբրեւ օտարազգի եւ տէրութեան պաշտօնեաներ լաւ հիւրասիրութեան պիտի հանդիպէինք, բայց իբրեւ հայ՝ արհամարհանքի ենթարկուեցինք Ֆռանգ կոչվող հայերից. նոյն տրհամարհանքով վարուեց մեզ հետ գիւղի ծխատէր քահանան էլ: Եւ երբ մենք, առայ բարեկամս, այս դէպքի մասին խօսք բացինք Ալէքսանդր փարգապետի մօտ, նա Պօղոս փարգապետին մեղաւոր հանեց, իսկ Պօղոսը Ալէքսանդրին »: Այո, եթէ այլադաւան հայերից հարիւրին տասը իւրեանց հայ լինելը չեն ուրանում, մնացեալ իննսունը բացի հայ անունից ամեն անուն ուրախութեամբ կրել յանձն են առնում:

Վերեւ յիշեցի որ մեր ազգից ուժացեալ իւրաքանչիւր հերձուած արհամարհանօք է նայում միւսի կրօնական պաշտամունքի վերայ: Կրօնական պաշտամունքի մէջ կան արարողութիւններ, որոնք զուտ ազգային են. եւ այս նորանից է, որ ազգերը ինչ կրօն որ ընդունել են, միշտ աշխատել են ազգային

սովորութիւնները հետը խառնել, իբրեւ արտաքին արարողութիւններ կամ ծէսեր իւրեանց բուռն զգացմունքը արտայայտելու համար: Այս հանգամանքին նոյն ինքն կրօնի վարդապետները ներողամիտ աչքով են մտիկ տուել: Այսպէս երբ նոր քրիստոնեայ դարձած հեթանոսների ու հրէաների մէջ վէճ պատահեց թլպատութեան եւ անթլպատութեան համար, առաքեալներն ու երիցունքը երուսաղէմում ժողով կազմեցին, եւ սահմանեցին որ հաւատացեալ հեթանոսները պէտքէ զգուշանան կուռքերի կերակրներից (զոհից), պոռնիկութիւնից մեռելախնիներից եւ արիւնից, եւ ազատ կացուցին նոցա թլպատութիւնից ու հրէից ծիսական օրինակատարութիւնից: (Գործ. առաք. 15 գլ.) Պօղոս առաքեալը որ ժողովին ներկայ էր, ուր սահմանուեց թէ, թլպատութիւնն ու հրէական ծիսական օրէնքները քրիստոնէութեան հետ կապ չունեն, երբ հասաւ Գերբէ եւ խլարա հրէայ հաւատացեալ կնոջ եւ հեթանոս անհաւատ հօր զաւակ Տիմոթէոսին հրէական սովորութեան համեմատ թլպատեց, որ հրէաները աղմուկ չբառնան չգայթակղուեն: (Գործք առաք. 16. գլ.)

Այս անցքից շատ լաւ յայտնի եղաւ որ, առաքեալները միայն քրիստոնէական կրօն, առաքինութիւն ու բարոյականութիւն էին քարոզում ազգերին, առանց ծէսերին ու արարողութիւններին ուշ դարձնելու: Ամեն ոք այնքան աղնութիւն կունենայ խոստովանելու թէ, ազգային սովորութիւնները հարկաւոր է անկորուստ պահպանել, եւ նոցա նշանախնայ անգամ զանց առնելու չէ, ազգի առանձնայատկութիւնքը ցոյց տալու համար: Ապա թէ ոչ, Քրիստոնէութիւնը ինքն ըստ ինքեան զուտ բարոյականութիւն քարոզելով եւ մի աղբիւրից սկիզբն առնելով, պէտքէր որ այժմ բոլոր քրիստոնեաները միեւնոյն ձեւով իւրեանց կրօնական պաշտամունքը կատարէին, բայց ոչ այդպէս չեղաւ: Թէ եւ բոլոր քրիստոնեաները ազգային եկեղեցին ունին, իւրեանց եկեղեցու յատուկ բարերարներով, բայց բոլորն էլ միապէս քրիստոնեայ են Քրիստոսի անունով մկրտուած եւ մկրտութեամբ Քրիստոսին զգեցած լինելով: Պօղոս առաքեալը Գաղատացւոց գլ. Գ. հմր. 27—28 ասումէ. «Որք միանգամ ի Քրիստոս մկրտեցարուք, զՔրիստոս զգեցեալ էք. չիք խտիր, ոչ հրէի, եւ ոչ հեթանոսի, ոչ ծառայի եւ ոչ ազատի. ոչ արուի եւ

ոչ իդի. զի ամենեքեան դուք մի էք ի Քրիստոս Յիսուս: Այս գրելով առաքելայր կամենումէր յայտնել հաւատացեալներին թէ, Քրիստոսի հաւատացողների մէջ չկայ խտիր լինին նոքա հրէայ, թէ հեթանոս, ամենքն էլ Քրիստոսի անունով մկրտուած լինելով՝ մի են, եղաւ ժամանակ, որ հաւատացեալները նոյն ինքն առաքելայրների օրով սկսան յեծաբանել միմեանց վերայ, այն առաքելայրի անունով, որի քարոզութեամբ ընդունել էին քրիստոնէութիւն. այդպիսի տարապարհակ կարծիքը անտեղի համարելու համար, Պօղոս առաքելայր Ա. Կորնթացւոց 1 գլ. 11—15 համարում ասումէ. «Յայսմի եղաւ ինձ որ, մինգ ասումէ թէ, ես Պօղոսեան եմ, եւ միւսն թէ, ես Ապօղոսեան. միթէ Պօղոսը ձեզ համար խաչի վերայ բարձրացաւ, կամ Պօղոսի՞ անունով մկրտուեցիք». սորանով առաքելայր կամենումէր այն ժամանակուայ համար հասկացնել թէ, թէեւ զանազան անձանց ձեռքով եւ զանազան հանգամանքների մէջ ընդունի ոք քրիստոնէութիւնը, եւ իւր կրօնական պաշտամունքը զանազան ձեւերով կատարի, բայց մի Քրիստոսի անունով է: Վերեւ յիշուածներից երեւումէ որ, նոյն ինքն քրիստոնէութեան առաջին դարում հաւատացեալների ընկերութեան մէջ մտել էր խտիրը կրօնական ծիսակատարութեան ու անուանական յորջորջման նախապատուութեան մէջ: Այս խտիրը եւ անուանական յորջորջումը այնքան զգալի չէր մինչեւ չորրորդ դարը. որովհետեւ քրիստոնեաները ենթակայ լինելով հալածանքի, միջոց չունէին ծիսակատարութեան ու նախապատուութեան համար վէճեր յարուցանել: Եւ որովհետեւ քրիստոնէութիւնը քարոզումէ երախտագիտութիւն, մարդկային բնական օրէնքն էլ նոյնն են արամադրում. այս իսկ պատճառաւ բոլոր քրիստոնէաները իւրաքանչիւր տարի կրօնի անունով նահատակուած առաջին, երկրորդ եւ երրորդ դարերի մարտիրոսների յիշատակները անխտիր տօնումեն, նոցա սպանման օրը ի պատիւ նոցա երգեր ու աղօթներ կարդալով եւ նոցա կենսագրութիւնը պատմելով. որով աւելի ազդումեն ժողովրդի վերայ, որ սովոր է յափշտակուել ու ոգեւորուել կրօնի համար նահատակողների սքանչելի պատմութիւնները լսելով: Այդ տեսակ տօները միշտ ունեցել են իւրեանց վսեմ նշանակութիւն, երբ քրիստոնէութիւնը վտանկի մէջ է եղել: Մի մարտիրոսի նահատակութեան պատմութիւնը ոգեւորել է մի ամբողջ ազգու-

Թիւն կամ մեռնել քրիստոնեայ անունով, կամ ապրել Թոյլ չտալով իսպի Թշնամիներին դիպել քրիստոնեական կրօնին:

Երբ որ քրիստոնէութիւնը մուտ գործեց արքունի պալատների մէջ՝ եւ ազգերը խմբովին քրիստոնեայ դարձան՝ կաղմեցին ազգային եկեղեցի. ամեն մի եկեղեցի բացի նախնի դարերի մարտիրոսների յիշատակից, սկսեց տօնել նաեւ ազգային եկեղեցու բարերարների յիշատակը՝ յատուկ ծէսերով եւ արարողութեամբ: Եւ վերջ ի վերջոյ բանն այնտեղ հասաւ, որ եկեղեցին սկսաւ երբեմն միւս եկեղեցու բարերար համարուածը փոխանակ տօնելու՝ նգովել. որովհետեւ սկսաւ եկեղեցին իւր ազգային շահերին ծառայել, ի հարկէ իւրաքանչիւր ազգ իւր առանձին շահն ունի հսկառակ միւսին: Այսպէս Հայոց ազգը, բացի Ս. Թագէոս եւ Բարգուղիմէոս առաքեալներից, հանգիստաւոր կերպով տօնումէ Ս. Գրիգոր լուսաւորչի տօնը. որովհետեւ նորա շնորհիւ բոլորովին ընդունեց քրիստոնէութիւն. եւ ի յիշատակ իւր ապաշխարութեամբ դարձին, հինգ օր ծոմապահութեամբ կամ պահօք է անցկացնում այն օրերը, որ մեր Տօնացուցի մէջ Առաջաւորաց պահօք է կոչւում. որի վերջին օրը Յօնանու մարգարէի եւ Նինուէի ապաշխարութեամբ ապրելու յիշատակն է կատարում: Այդ պահօքը միւս քրիստոնեայ ազգերը ոչ թէ պահումեն, այլ զանազան թիւր մեկնութիւններ տալով՝ անգոսնումեն մեզ: Յոյներն ու հռովմայեցիք Վարդանանց յիշատակը չեն տօնում, որովհետեւ նոցա ազգային եկեղեցու հետ կապ չունին: Բայց մենք պէտքէ տօնենք. մեր քրիստոնեական պատմութեան մէջ այնպիսի մի դարագլուխ յիշելու համար, երբ կրօնը պէտքէ գնար, եւ ազգը զրաբեշտական կրօնը ընդունելով, պէտքէ խառնուէր Պարսից հետ եւ կորցնէր իւր ազգութիւնը: Այդ տօնը կատարելով, մենք ակամայ ատելութեամբ յիշումենք Յոյներին, որոնց ժամանակակից մեր Կաթողիկոսը եպիսկոպոսների ու իշխանների հետ դիմեց, որ իբրեւ քրիստոնեայ՝ օգնէին կրօնական պոտերազմի ժամանակ. իսկ յոյները, աչք գոցեցին, եւ տեղներից անգամ չջարժեցին եւ ընդհակառակն միացան Պարսից հետ:

Պ. Ամիրխանեանը ջատագով լինելով մինչեւ Ս. Սահակը եւ Ս. Ներսէս Շնորհալին տեւող եկեղեցական ծէսերին, կարծումէ թէ այժմ Հայոց եկեղեցին այլ եկեղեցի է եւ ոչ Լուսաւորչի ու նորա

յաջորդների օրով եղածը: Նա մի քանի կցկտուր փաստերով կարող է գուցէ տգէտներին հաւատացնել. բայց հասկացող հասարակութեանը, բնաւ ոչ: Պ. Ամիրխանեանը կարծումէ որ Հայոց եկեղեցին շեղուել է իւր նախնական ուղղութիւնից. ընդհակառակն, նախնական ուղղութիւնն է, որ արեւմտեան եկեղեցուն ստիպել է տալիս նայել մեր եկեղեցու վերայ իբրեւ հերետիկոսի: Նախնեաց շաղին հետեւելով Հայերը՝ բացի տիեզերական նախկին երեք ժողովներից չընդունեցին մնացեալները: Այդ իսկ է պատճառը որ յունական եւ հռոմէական եկեղեցիքը Հայերին պատկերամարտ էին համարում՝ եւ ուրիշ բարուրանք բարդում, թէպէտ մեր եկեղեցական աւանդութեանց նայելով՝ նոյն ինքն Քրիստոսի ժամանակից Հայերը ընդունել են դաստառակը՝ եւ յարգել, որը վկայումեն բոլոր հայ պատմիչները, որոնց կարող է դիմել ամեն ոք ստուգութեան համար: Ինքն Ս. Գրիգոր լուսաւորիչ Ս. Յովհաննէս Մկրտչի եւ Աթանազինէ եպիսկոպոսի մասունքները Յունաստանից բերելով՝ սորվացրեց նորահաւատ հայերին յարգել եկեղեցու համար նահատակուողների նշխարները, իբրեւ նուիրական մնացորդ: Այս էլ ստուգելու համար յասկածողը թող դիմէ հայ պատմիչներին:

Ես չեմ խօսում ամուսնութեան անհրաժեշտութեան մասին, բայց թէ եկեղեցու Հայրապետները նոյն ինքն Ս. Գրիգոր լուսաւորչից սկսած, երբ իւրեանց նուիրել են հոգեւոր կոչման՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ՝ անջատուել են իւրեանց ընտանիքից՝ հետեւելով առաքելոյ այն խօսքին որ ասումէ. «Այլ կամիմ՝ ղձեզ անհոգս լինել. զի որ անկինն է, հոգայ զՏեառն, թէ որպէս հաճոյ լինիցի Տեառն: Եւ որ կանամբին է, հոգայ զաշխարհիս, թէ որպէս հաճոյ լինիցի կնոջ իւրում» (Ա. Կորնթ. Է. գլ. 32—33 հմբ): Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կնոջից հրաժարուելով իւր անձը՝ առաքելութեան պաշտօնին դնելը եւ այնպէս Հայոց Հայրապետութիւն անելը վկայումեն հայ պատմիչները եւ նոյն ինքն Ուխտանէս, հատուած Ա. գլ. Կ. երես 84. տպուած Ս. Էջմիածնում: Հարկաւոր է կուսակրօնութիւնն թէ ոչ, ես ժամանակ եւ միջոց չունիմ երկար ու բարակ քննել եւ իմ եզրակացութիւնը յայտնել: Միայն կխնդրեմ ամեն բարեմիտ մարդուց, որ ինքն վկայէ. ամուսնացեալը աւելի սակաւապէտ կլինի թէ չամուսնացեալը: Ո՞րը իւր կոչմանը բոլորովին անձնատուր

կարող է լինել. ամուսնացեալը, որ պարտաւորուած է եւ իւր ընտանիքի մասին մտածել, թէ չամուսնացեալը: Առաքելութեան պաշտօնին ո՞րը աւելի յարմար է. ամուսնացեալը, թէ չամուսնացեալը: Պ. Ամիրխանեանը եթէ ամուսնացեալ լինէր՝ կհամարձայնէ՞ր քարոզչութեան կամ հոգեւոր հովուութեան համար գնալ բարբարոսների աշխարհը, ուր կեանքին ամեն վտանկ սպառնում են: Յայտնի է որ մեր ազգը աշխարհի ամեն կողմ դրուած է, նոցա հովուելու համար հարկաւոր է մարդ ունենալ. ազգը կկարողանա՞ր ամուսնացեալ հովիւների բազմագիմի պէտքերը հոգալ: Ազգային հաստատութիւնք, որ այժմ միայն վաճառք են մնացել, միջոց ունի՞ն ամուսնացեալ վանականների պէտքը հոգալ: Ես զեղծումների մասին խօսք չունիմ. բացառութիւն ամեն բանում կարող է գտնուել: Երբ Հայերը քրիստոնէութիւն ընդունեցին, Քահանայապետութիւնը համարեա՞ ժառանգական դարձաւ Ս. Գրիգորի յաջորդների մէջ: Յայտնի է, որ Ս. Գրիգոր նախարարական սերունդ լինելով, ունէր եւ ստացաւ իւր ժառանգների ապահով ապրելու համար միջոց. բայց երբ որ Հայրապետական գահի վերայ բարձրացան ազգի ընտրութեամբ այնպիսի անձինք, որոնք ոչինչ հարստութիւն չունէին, եկեղեցական հաբք նկատելով, որ ընտրուած անձինքը փոխանակ իւրեանց ստանձնած պաշտօնով եկեղեցու օգտին ծառայելու, պէտքէ եկեղեցին իւրեանց օգտին ծառայցնէին, սահմանեցին որ կուսակրօնները միայն բարձրանան Եպիսկոպոսական եւ Վարդապետական աթոռների վերայ, որոնք կապուած չլինելով ընտանեկան կեանքի հետ՝ կարող կլինէին եկեղեցու համար մտածել: Սորա համար եթէ միջոց լինի, մի ուրիշ անգամ:

Այժմ դառնամ բուն նպատակիս: Իմ կարծիքով կրօնական պառակտումն Ազգի մէջ բաժանումներ է առաջացնում. այդ բաժանումները առաձին առանձին շահ եւ նպատակ ունենալով՝ միմեանց վնասում են, որով՝ վնասվում է ազգի ամբողջութիւնը: Կրօնի կամ խղճի ազատութիւն ասելով, հարկաւոր է հասկանալ թէ, պէտք չէ պախարակել եւ արհամարհել այն ինչ կամ այն ինչ ազգի եկեղեցու ծէսերը եւ արարողութիւնները եւ սորանով հակառակութեան որոմն ցանել ազգի կամ ազգաց ամբողջութեան մէջ: Հարկաւոր է յար-

գել իւրաքանչիւր ազգայնութեան զգացմունքով կազմակերպուած եկեղեցիների առանձնայատկութիւնք: Քարոզիչները՝ որ իւրեանց ընկերութիւնից հրահանգ ունին քրիստոնէութիւնը տարածել ոչ քրիստոնեայ ազգերի մէջ, թող իւրեանց պարտքը ճանաչեն. վայրենի Քրդեր եւ ոչ քրիստոնեայ ազգեր շատ կան՝ թող նոյնա քարոզեն: Հայոց ազգը քրիստոնեայ լինելով, եւ անգրանիկ եկեղեցին կազմելով, միանգամայն իւր շրջապատող ազգերից աւելի կրթուած է եւ պէտք չունի այլ քարոզիչներէ: Այդ քարոզիչները թող հասկանան որ, մեր եկեղեցին էլ Քրիստոսի անունով մկրտելով իւր մանուկներին եւ Քրիստոսի աւետարանի հոգւովը սնուցանելով իւր զաւակներին, հոգու փրկութեան խորհուրդը կարող է մատակարարել. մեր եկեղեցին ոչինչ պակասութիւն չունենալով հանգերձ՝ հայերիս համար միւս եկեղեցիների վերաբերութեամբ այն առաւելութիւնն ունի որ ազգային եկեղեցի է: Յետին դպրից սկսած մինչեւ Կաթողիկոսը: Ազգն է ընտրուած որոնք եթէ ազգային եւ եկեղեցական իրաւանց հակառակ գործեն, կամ առանց ազգի հաճութեան նորամոյժ բաներ թոյլ տան եկեղեցու մէջ՝ կառուութեն կամ կղըրկուին իւրեանց սլաշտօնից: Այս այսպէս լինելուց յետոյ, մեր եկեղեցուց դուրս եկողը իւր ազգակցութեան իրաւունքը չէ յարգում եւ կերպով իմն կորցնումէ:

Եւրոպայում բողոքականութիւնը սկսաւ Հռովմայ Պապի դէմ որ աշխատումէր բոլոր ազգութիւնները սպանելով՝ մի հռովմէական ժողովուրդ գոյացնել. Եւրոպան բողոքաւոր էր պապի զեղծումների դէմ: Բողոքաւորութիւնը մեր մէջ ինչից կարողացաւ յառաջանալ կամ պիտի յառաջանայ: Եւրոպան բողոքաւոր է, վասն զի քահանան Հռովմայ շահուն գործիք է, եւ Հռովմ ինքն է նշանակում քահանայ, ի հարկէ Հռովմայ շահերը հակառակ են Գերմանացւոյ՝ Յրանսիացւոյ եւն. ազգային շահերին. բայց մեր Հայոց մէջ՝ սկսեալ վերին սլաշտօնեայից մինչեւ ստորին սպասաւորը ազգն է ընտրում, եւ իւր եկեղեցին յանձնումէ նոցա կառավարութեանը, որ կառավարեն առանց ազգային ծէսերից՝ արարողութիւնից եւ կանոններից շեղուելու: Նոքա որոնք հեռանում են ազգային եկեղեցուց, իւրեանց իրաւունքից զրկուելով, ո՛ւմ դէմ են բողոքաւոր, ազգի դէմ, թէ հոգեւորականների, որոնք ընտրվում են ազգից:

Բողոքականները իւրեանց աւետարանական են կոչում. որ քրիստոնեայ եկեղեցին է, որ աւետարանական չէ. միթէ Հայերը քրիստոնեայ լինելով աւետարանը չե՞ն ընդունում. քաւ լիցի. Հայերն աւելի կարող են աւետարանական կոչուիլ քան մի որ եւ է ազգ. որովհետեւ ամեն դէպքում աւետարանին են դիմում:

Կրօնի կատարեալ ազատութիւն այն ժամանակ կլինի, երբ ամեն մարդ ինքնաբերաբար, առանց կանխադրելի կարծիքների եւ հետեւողութեան, ամենայն ազատամտութեամբ այս կամ այն կրօնը կընդունի. Քանի որ մի ուրիշը պէտքէ կրօնի սկզբունքը ազգի, եւ ամեն ջանք գործ դնի իւրեան հետեւողներ հրապուրելու, կրօնի ազատութիւնը բաւը միայն լոկ գաղափարական մի ոճ կմնայ, մի որոգայթ, որով պիտի ջանան իւրեանց որսը շատացնել նոքա, որոնք կրօնի ազատութեան պատրուակով, ուրիշի կրօնական պաշտամունքը անգոսնումեն եւ ուրիշի համոզումը զանազան աններելի խաբեբայական միջոցներով բռնաբարում:

Այ մի եկեղեցի թող չկարծի թէ փրկութիւնը միայն իւր եկեղեցով է լինելու. ընդհանուր եկեղեցին կազմող առաքելական ամեն եկեղեցի, բաւական է որնա հիմնուած լինի քրիստոնէական սկզբունքով եւ Քրիստոսի անունով, կարող է իւր ժողովրդի հոգեւոր կարիքը հոգալ. եկեղեցիների առանձնայատկութիւնները կայանումեն Առաքելական յաջորդութեան հետ՝ նաեւ ազգային ծէսերի ու արարողութիւնների մէջ. ազգային այդ յատկութիւնը եկեղեցուց շորթել յանդգնողը ազգային սովորութեանց դաւաճան է: Յանկալի էր որ մեր ազգի պարզամիտ ժողովուրդները ազգային սովորութեանց այդ դաւաճաններին լաւ ճանաչէին՝ եւ ըստ այնմ՝ հետները վարուէին: Մոռացայ յիշել. ի պատասխանի Պ. Ամիրխանեանի այն կարծիքին, որովնա ջատագով է հանդիսանում մինչեւ Ս. Ներսէս Շնորհալի եւ Ներսէս Լամբրոնացին տեւող եկեղեցական ծէսերին՝ այսքան միայն: Եթէ Պ. Ամիրխանեանը եւ իւր համեմիտները համակրումեն մինչեւ այդ Ներսէսները տեւող մեր եկեղեցուն, թող հաւատան որ Ներսէս Շնորհալուց յետոյ մեր եկեղեցին ոչինչ փոփոխութիւն չէ ստացել: Եթէ տարակուսեն այդպիսիքը, թող դիմեն պատմութեանը, որին հմուտ է ձեւանում՝ Պ. Ամիրխանեանը:

ԸՆԴԴԻՄԱԽՍՍՈՒԹԻՒՆ.

ՎԱՐԴԱՆ ԵՒ ՎԱՍԱԿ.

Եթէ կամենում ես տկարացնել մի ազգ. նորա մէջ կրօնական բաժանումներ եւ աղանդներ ցանկր, եթէ կամենում ես մի ազգ ջնջել աշխարհի երեսից, նորա կրօնն միացուր՝ մի հզօր տիրող ազգի կրօնի հետ, եթէ կամենում ես բռնալ մի ազգի լեզուն, ջնջիր նորա զարութիւնն:

Կրօնն է ազգութեան նեցուկ, ազգութիւնն է վաճան կրօնի, կրօն եւ ազգութիւն անջակից են. ոչ ազգութիւն առանց կրօնի, եւ ոչ կրօն առանց ազգութեան:

Վարդան.

Տէր մարգարան, մեր հայրենիք — դիւցազանց Օրօրան Հայաստան, իւր որդւոց անմիաբանութեամբ խմեց թշուառութեան դառն բաժակը, զրկեցաւ իւր թագից եւ զահից, իբրեւ մի այրի կին, նըստած իւր թափուր առաջաստի մէջ, աղի արտասուք է թափում, իւր միակ յոյսն ու մտիթարութիւնը մնացել է մի յօդաւորիչ կապ — կրօնն, որ իբրեւ մի ամուր հանդոյց միշտ պիտի կապէ իւր գրկի մէջ հայրազուրի որդւոց, սնուցանել Ս. Աւետարանի մաքուր կաթմբ, մինչ զարգանան Սահակայ եւ Մեսրոփբայ տնկած զրախտի մէջ, յաջորդեն իւրեանց հօրն, սրբեն այրի մօր արտասուքն, բայց

Վասակ.

Վարդան սպարապետ, ինձ ասացին որ, մեր կրօնականաց եւ նախարարաց կողմից պատգամաւոր էք ուղարկել ինձ մօտ. խնդրեմ պարզ յայտնեցէք ձեր նպատակն առանց ճառախօսութեան կամ ճարտասանական ձևի զիմեոյ:

Վարդան.

Տէր Մարգարան, ես ոչ բարձր ուսումն. եմ ստացել օտար հոգի վերայ մեր ընտրեալագոյն վարդապետաց հետ, ոչ բնական ձիրք ունիմ ճարտարախօսութեան, որով ցանկանամ ունկնդրաց միտքն զրաւել ղէպի ինձ, այլ ես միայն Հայր Սահակայ սօինքն եմ ծծել հայրենի հոգի վերայ, որոյ ցաւերն սրում են լեզուս, որոյ մօտաւոր վտանգն քարոզիչ է անում ինձ, ինչպէս ձեզ՝ մօտ, նոյնպէս եւ ամեն մի Հայ անհատի մօտ, խնդրել եւ յորդորել ղէպի սուրբ միութիւնն, վասն զի Հայաստանի ռիսերիմ թշնամի Սասանեան տոհմի

Յազկերտ արքայն կամենումէ է խզել մեր միութեան կապն, և յարատե սև ամպի տակ ծածկել Հայաստանի յուսոյ բեկռական պայծառ աստղն, բառնալով Հայոց Քրիստոնէական Ս. կրօնն, ուղղափառ հաւատն, և կրկին մեր միտքն ու հոգին տգիտութեան և կռապաշտութեան թանձր խաւարով ծածկել: Տէր մարդպան, եթէ տակաւին մեք չվզաստանամք, չարթնանամք մեր թմրութեան քնից, չմիաբանիմք ազգովին, չլինիմք մի սիրտ և մի հոգի պաշտպանել մեր կրօնն, մեր ազգութեան կապն, հաւատացէք աներկբայ, որ շատ մօտ ապագայում պիտի ձուլուինք Պարսից հետ իբրև մի ազգ. իսպառ պիտի կորչեմք, և մի միայն մեր ազգի և հայրենեաց անուններն պիտի մնան ասպազայ պատմութեանց մէջ, փառաւոր և պայծառ անցեալով, ակօսուր և սև ներկայով ու ապագայով. ինչպէս ակնյայտնի փորձով տեսնում եմք, ինչ ազգ որ կորցրել ու փոխել է իւր միութեան կապն — կրօնն, կորցրել է նաեւ իւր ազգութեան գոյութիւնն, լեզուն, դպրութիւն և հայրենիք: Աւրեմն անհրաժեշտ հարկ է մեզ միանալ մեր հոգեւորականաց հետ, ընդդիմանալ Յազկերտի առաջարկութեան և յարձակման, բնաւ չխնայելով կրօնի պաշտպանութեան համար ոչ ստացւացք, ոչ փառք, ոչ պատիւ և ոչ իսկ մեր արեան վերջին կաթիլներն:

Վասակ:

Վարդան սպարապետ, մեծին Սահակայ արեւակցութիւնդ և երկարամեայ նորա աշակերտութիւնդ, արդարեւ քեզ ուսուցել է երկարաբան ճառախօսութիւն, մինչև անգամ չնչին առարկայի վերայ: Աշխատում ես ճարտար բառերով համոզել այլոց դէպ ի քո նպատակդ, բայց այդ ձև վարդապետութիւնդ այժմ յարգ չունի իսկ զինւորական եռանդդ ուսուցել է քեզ միշտ կոտորածի, հրոյ և սրոյ մէջ զբօսնուլ, խաղաղութիւնն քեզ մի տեսակ պատիժ ես համարում, և զուցէ զիշերներ երազումդ իսկ արեան ծովերի մէջ նաւաւարութիւն ես անում, կամ եկեղեցու մէջ ժողովրդին քարոզելու զբազում: Ի՞նչ հարկ կայ պատերազմի, թող որ Հայաստանի լեռներ և դաշտեր փոքր ինչ ցամաքին ի զուր թափած Հայ արիւնից: Պատերազմի դաշտում բոյս չէ բուսնում, ոտնակոխ է լինում, թող որ Հայաստան մի քիչ միջոց խաղաղ օր և արև տեսնայ: Յազկերտ բնաւ չէ ցանկանում իւր նախորդաց նման Հայոց թաղաւորութեան բնաջնջ կործանման. նա մտադիր է կրկին վերանոր-

բողիկ մեր թագաւորութիւնն, միայն թէ մէք, Հայերս խոհանութեամբ և հեռատեսութեամբ աշխատեմք ժամանակից՝ օգուտ քաղել։ Մեք մինչդեռ չունիմք մարմնաւոր իշխանութիւն, ինքնավարութիւն, և միանգամայն զօրութիւն չունիմք պատերազմով կրկին ձեռք բերել զայն, պէտք է խելքով և հնարքով հասնեմք մեր նպատակին։ Յիմարութիւն է երեւակայական կենաց յուսով ապրել, ազգութեան իսկական օգուտն չձանաչելով և չորոնելով, դու բոլորովին համոզւած ես մեր եկեղեցականաց խորամանկութեանց, որ իւրեանց շահու համար կրօնը ազգութեան կապ են համարում, և մեռցնում են ժողովրդի սրտի մէջ ազգութեան ոգին։ Պէտք է քաջ իմանալ որ, ազգի միութեան և պահպանութեան կապն է մի միայն մարմնաւոր իշխանութիւն, ինքնավարութիւն, որից զրկւել եմք այժմ։ Արօնը բնաւ և բնաւ չէ կարօղ պահպանել ազգի միութիւնն և գոյացնել քաղաքական պայծառ կեանք, չէ կարօղ պահպանել լեզու, դպրութիւն, և հայրենիք, իսկ իշխանութիւնը պաշտպան և պահպան է կրօնի, և ազգի միութեան։ Այս ասում եմ, որ զուր է կրօնի պատճառով Յաղկերտի բարկութիւնն շարժել անտէր Հայաստանի վերայ, հերիք է խաբւիմք մեր անքաղաքագէտ եկեղեցականաց և նոցա նենգութեանց, որք բռնանալով մարդոյ ազատ խղճի վերայ, ազգի կործանման պատճառ են լինում, իւրեանց կամաց և ձեռաց խաղաղիկ շենելով մեր թագաւորաց և նախարարաց, օգուտ քաղելով ժողովրդի տգիտութիւնից, հետեւելով Նբբայեցի մոգ Մովսէսին և պարթե Պրիգորին։ Մովսէս Նբբայեցիք գերի շինեց իւր եղբայր Ահարօնին ու Ղևտական ցեղին։ խեղճ ժողովրդին անձերեւից զրկեց, կարկտով կոտորեց, բարեբեր Ազիպտոսից հանեց, անապատի մէջ ջարդեց։ Իսկ պարթե Պրիգորն իւր տոհմն տէր և իշխան կարգեց Հայոց մարմնաւոր իշխանութեան, և ամբողջ Հայ ազգի մտաց և հոգու վերայ։ Դու ուսեալ ես ու պատմագէտ, կարդացել ես Մովսէս Խորենացու զրաժ Հայոց պատմութիւնն, Հայոց թագաւորներից նոքա միայն քաջ և յաղթող են եղել՝ որք հոգեւորականաց իշխանութեան տակ ենթարկւած չէին, իսկ Տրդատից յետոյ յաջորդող թագաւորներն թոյլ, թմրած, և ազգի նուագելու և թշուառութեան պատճառ են եղել, լսելով հոգեւորականաց անքաղաքագէտ խորհրդոյ և նոցա խաբէութեանց։

Վարդան.

Տէր Մարգարան, դու քաղաքավարութեամբ յանդիմանեցիր իմ

փաստերս, երկարաբան, ունայն ճարտարարան և ճառախօս անւանելով զիս. բայց դու ինքդ աւելի երկարաբան ճառախօսութեան մէջ մտար, առանց մի օրինաւոր փաստի հեռւելով Յունաց կայսր Յուլիանոս ուրացողին, ցանկանում ես բառնալ Վրիստոնէութիւն և հաստատել կռապաշտութիւն: Բացիք որ, մեր կրօնականներն բռնանում են մարդոյ ազատ խղճի վերայ, նոցա ազգաշէն գործերն ու խորհուրդներն խաբէութիւն համարեցիր, և անքաղաքազիտութեան արդիւնք: Գու ձեռնում ես քաղաքագէտ, բայց մագիւ չափ չունիս քաղաքազիտութիւն: Վասն զի եթէ մեր կրօնի հիմն ստութիւն լինէր կամ մարդկային մտաց ծնունդ, այնու ամենայնիւ զարձկալ մեք իբրև ազգի ներկայ խելահաս գործող անձինք, պարտաւոր էինք պինտ բռնել մեր կրօնն և պաշտպանել իբրև ազգի և ժողովրդի միութեան կապ և հոգի, ինչպէս արել են աշխարհի կռապաշտ վիհասպետներն. որք թէև քաջ ճանաչել են իւրեանց կրօնի ստութիւնն, բայց ազգի ամբողջութեան չփաստելու համար, իւրեանք ևս պաշտել ու պահպանել են ժողովրդի պաշտածն ու յարգածն: Ասկայն մեր կրօնի հիմն ու հաստատութիւնն աներկբայելի ճշմարտութիւն է, երկնային է, ու բոլորովին բարոյականութեան և երջանկութեան աղբիւր է, կեանք է հոգւոյ և մարմնոյ. ժողովուրդը իւր մարմնոյ և արեան հետ միացրել է զայն ինչպէս հոգի, և հարկւր անգամ մահ յանձն է առնում, քան թէ նորա մի նշանախօսն ուրանում, երբ մեք չպաշտեմք այսպէս նուիրագործւած ճշմարիտ և ուղիղ կրօնը, ոչ միայն մեր ազգի ընդհանրութեան կը վնասեմք, այլ և ապագայ սերնդոց ատկութեան և նղովքի կենթարկելի մեր յիշատակն: Տէր մարդպան, մեր կրօնականներն չեն քարոզում իւրեանց օգուտն, ինչպէս ասում ես, այլ միայն այն են քարոզում, ինչ որ մեր կրօնի հիմնադիրն Յիսուս և նորա աշակերտներն քարոզեցին հոգւով սրբով յցւած, պարթև Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն. ոչ թէ Հայ ազգին տէր և դատաւոր եղաւ, այլ խնամող Հայր, թէ ինքն և թէ իւր սերունդն, ճշմարիտ Մովսէս եղան Հայ ազգին, փրկելով տղիտութեան և կռապաշտութեան բարոյական փարաւօնից, հասնեցին լուսաւորութեան և ազատութեան աւետեաց երկիրը, ուր փոխան մեղրի և կաթի, բղխում է կեանք և լոյս: Մեք պարտաւոր ենք երախտագէտ լինել մեր սրբազան կրօնականաց, որք անձնազիր հովի նման իւրեանց անձներ զրին Հայ ազգի փրկութեան վերայ, ազատեցին հոգւոր և մարմնաւոր զերութիւնից: Գու ակ-

նարկում ես ինձ կարդալ Մովսէս Խորենացու պատմութիւնը, եւ արդէն բերանացի սովորել եմ ամբողջ, և այն եղբակացութեանն եմ հասել Ճշտապէս, որ եթէ չլինէին մեր հոգևորականները, շատ վաղուց պիտի կործանէր մեր թագաւորութիւնը, հէնց Տրդատից յետոյ իւր անմիաբան, մոլի նախարարաց և անարժան յաջորդաց ձեռքով : Ինչ դեր որ խաղաց Պարսից Վառամ թագաւորը, նոյն դերն արդէն խաղացած պիտի լինէր իւր նախորդ երկայնակեաց Շապուհ : Դու պատմութեան միայն մի երեսն ես կարդացել հարեանցի կերպով . Քրիստոնէութիւնից յառաջ թէև Հայաստանի անհաշտ թշնամի էին Պարսիկները, Հռովմայեցիք և Յոյները և այլ ազգերը, բայց նոցա ամենի կրօնը զրեթէ մի էր, այսինքն կռապաշտութիւն, միևնոյն կուռքն էին պաշտում, զանազան անուաններ տալով միևնոյն շատուածին, ինչպէս այժմ բոլոր քրիստոնեայ ազգերը միևնոյն Քրիստոս և Նատուածն են պաշտում ազգային տարբեր ձգտերով : Ուստի արեւմտեան ազգերը—Յոյները և Հռովմայեցիք, երբ կամենումէին պատերազմել Պարսից դէմ, ցանկանում էին բարեկամանալ և դաշնակցել Հայոց հետ . Պարսիկն եւս աշխատում էր նախ ինքը բարեկամանալ Հայոց հետ և նոցա ձեռքով յաղթել իւր թշնամեաց, Հայաստան թէև ընկած էր երկու անհաշտ թշնամեաց մէջտեղ, պատերազմի դաշտ էր դարձել, բայց երբեմն միոյն և երբեմն միւսի հետ դռնակցելով յաղթող էր լինում, վասն զի իւր թագաւորներից շատերը քաջ էին և նախարարներն եւս միաբան, բայց երբ Հայաստան և արեւմտեան ազգերն ընդունեցին քրիստոնէութիւն, Պարսիկն խապառ իւր յոյսը կարեց Հայոց բարեկամութիւն, դաշնակցութիւն և խնամութիւն ձեռք բերելուց . կրօնի տարբեր սկզբունքի պատճառով սկսաւ շարունակ պատերազմել թէ Հայոց և թէ Յունաց դէմ . ծագեցաւ Արեւելեան անվերջանալի խնդիրը, թերեւս շատ դարեր էլ պիտի շարունակւի այս ողբերգութեան ներկայացումն, միայն անձինք պիտի փոխւին, միևնոյն դերն խաղան, Հայաստան լինի պատերազմի տեսարան և ասպարէզ, ինչպէս եղաւ : Տրդատի յաջորդաց թուրութիւնը, հակաքրիստոնէական վարքը և նախարարաց անմիաբանութիւնը վերջ տուին Արշակունեաց թագաւորութեան, չլսելով կրօնականաց խելացի և շահաւէտ խրատուց, որք միջնորդ էին թագաւորութեան շարունակութեան, Վերջապէս մեր հիւանդ ոչնաւր Արտաշրի փոխարէն ընդունեցին Պարսիկ առողջ գազանը, որ այժմ ուղղումէ բոլորովն պատառել և լալիել մեզ,

եթէ չարթնանամք և չզգաստանամք պահպանել մեր կրօնը, լեզուն դպրութիւնը, ազգն ու հայրենիքը. մեր յոյսը Քրիստոսի վերայ դնելով, անշուշտ պիտի հասնենք մեր նպատակին:

Վասակ.

Ուրեմն քո նպատակն է, որ մեք թողումք մեր ամենայն ինչք և ստացուածք, մեր հայրենիքն ու մեր ազգը, և մի մի սե վերաբրկուի մէջ փաթածեանք, քաշենք լեռներ խոտաճարակ ճգնաւորներ լինելու, որ ապագայ Հայ սերունդը պաշտէ մեր ուխտներն, իբրեւ ջերմեռանդն քրիստոնէի ոսկոր. և կամ թէ անհեռաւորութեամբ յանդերձաբար գնալ Պարսից անթիւ բազմութեան դէմ. նոցա սրերը լուանալ, և ազգի բնաջինջ լինելու պատճառ լինել, և կամ փախլ Անյուշ բերդի մէջ, այն յուսով որ ապագայն մեզ ընդունէ իբրեւ պաշտպան կրօնի: Վայ այնպիսւոյն, որ ապագայի յուսով է ապրում, միթէ՞ արժէ ապագայի ունայն յուսով կամ երեւակայական կենաց ակնկալութեամբ զոհել մեր և ազգի իրական կեանքը. այդ էլ մի տեսակ յիմարութիւն է կրօնամոռների: Եւ քաղաքական ասպարիզից զրկւած ազգ եմք այժմ, պէտքէ մեր ամենայն ինչք և մեր կեանքն անդամ յօժարութեամբ զոհեմք միմիայն մեր կորցրածը կրկին ձեռք բերելու. երբ այդ ծանր ու մեծ զոհաբերութիւնը չէ պահանջուում մեզանից, այլ միայն մեր կրօնական համոզմունքը փոխել, յիմար կլինիմք, եթէ չընդունեմք այս թեթեւ առաջարկութիւնը: Միթէ Պարսից մէջ պակաս իմաստուն մոգեր կան, քան մեր վարդապետները, գուցէ նոքա քննել են ամեն տեսակ կրօններն ու օրէնքները և գտել են՝ որ ազգի համար աւելի լաւ է, աւելի օգուտ է Օւրդուշտի օրէնքը քան Մատթէոսի կամ Մարկոսի թուլացուցիչ վարդապետութիւնը, որ Մովսէսի օրէնքից աւելի թոյլ է, որեւ հրամայում է չվարել, չցանել, չքաղել և չչտեսնարանել, աղուտի նման յոյս դնել այլոց ցանածի վերայ, կամ ոչխարի նման անմեռունչ, կաթն պահանջողին բուրդն էլ տալ, և կաշին էլ. շաղիկն ուզողին բաժկունն էլ տալ, ծառայել անվարձ, և ասորտակողին միւս երեսն էլ դարձնել ևայն, բայց եւ մտադիր չեմ հերքել աւետարանը և հաստատել մազդեզանց օրէնքն, այլ այս եմ կամենում ասել, որ Յաղկիրտ մտադիր է Հայաստանի մէջ մոցնել այն, գուցէ և Բիւզանդիոնի մէջ էլ. մեք կամայ, ակամայ պարտաւոր եմք ընդունել, որ մեր ազգի և հայրենաց կործանման պատճառ չլինիմք:

այժմ նա սիրով ու խօսքով է հրամայում մեզ ընդունել. եթէ չլսեմք, զէնքով և բռնութեամբ պիտի կատարէ իւր մտադրութիւնը: Տեսնում ես, ահա Յունաց կայսր Թէոդոս ինչ խելքով և հնարադիտութեամբ վարւեցաւ. իւր հայրենիքն ու ազգն ազատելու նպատակաւ մեծ ընծայներով Մնատուլ զօրապետի ձեռքով հաշտեցրեց Յագկերտին, կատարեց նորա պահանջը, և այն Պարսիկները, որ քրիստոնէութիւն ընդունելու նպատակաւ Պարսկաստանից փախած էին Բիւզանդիոն, կայսեր մօտ, յետ դարձրեց յօժարութեամբ: Նա՛ որ հզօր կայսր էր, խոհեմութիւն համարեց կատարել Յագկերտի պահանջը, խաղաղութիւնը օգուտ համարեց հայրենեաց, չուզեց պատերազմել յաղթութեան երկբայելի յուսով, մէք որ իշխանութիւնից զրկւել եմք, և Հայաստանի մի մասն Յունաց ձեռքում լինելով՝ կայսրն անշուշտ չի թողնի մեր ազգակիցներին մեզ օգնել, որոնք առանց այն էլ արդէն խորթացել են, ուրեմն ի՞նչ կարող եմք ա՜նել, պէտքէ երկու չարեաց փոքրագոյնն ընդունել. մեր հայրենիքն ու ազգը պաշտպանելու համար ընդունինք. նորա առաջարկութիւնը, միեւնոյն է, թէ աներեւոյթ Մատուծոյ եմք զոհել, թէ երեւելի արեղական: Չո՛ւր մի աշխատիր համոզել ինձ պատմագիտական հանձարով. ես ինչքան համոզւել եմ, որ դու ուսմունքով ինձանից աւելի ես, այնքան համոզւել եմ, որ փորձառութեամբ և հնարադիտութեամբ ինձանից պակաս ես, թէպէտ սիրում ես ազգի և հայրենեաց օգուտը, բայց թէ ո՞րն է, չգիտես: Յագկերտ ցանկանում է մեր կրօնը միացնել իւր կրօնի հետ, ոչ թէ ազգը կամ հայրենիքը:

Պարբան .

Դու բոլորովին սխալում ես, մի՞թէ Յագկերտի նպատակը միայն կրօն միացնելն է, ոչ բնաւ, նորա նպատակն է Հայ ազգը Պարսից հետ ի մի ձուլել կրօնի ձուլմամբ, առանց կրօնի մեք կարօղ չեմք պահել մեր ազգի զոյութիւնը, մեր կրօնի վարդապետութիւնը թուլացուցիչ չէ, ինչպէս կարծում ես, չէ արգելում մեզ մարմնաւոր իշխանութիւն և հարստութիւն ձեռք բերելուց, սխալ մի՛ մեկներ անսխալ աւետարանը, որ ոչ Մատթէոսի և ոչ Մարկոսի մահկանացու մտաց ծնունդ է կամ վարդապետութիւն, այլ Հոգւոյն Արբոյ խօսքն է: Մեր այս դառն վեճակի սկզբնապատճառը մեր կրօնի դէմ մեղանշելն է և աւետարանի հակառակ գործելն է: Թէ Յագկերտ և թէ քո իմաստուն համարած մոդերը քաջ համոզւել են, որ զանազան

ազգաց վերայ տիրելը ժամանակաւոր է. երբ նոքա տարբեր կրօն ունին, չին միանում տիրող տարրի հետ. նորա համար աշխատում են նախ կրօնը միացնել, ապա աղգութիւնն ինքնին միանում է: Մեր կրօնը չէ հրամայում մեզ մեր ստացւածքն օտարին տալ, ով կամի փորձել, թող Ղ.էոնդ քահանայից մի շապիկ պահանջէ յանիրաւի, տեսնէ թէ բաձկո՞ւնն էլ վրայ է ընդունում, թէ իւր կեանքն էլ վրայ է դնում. մեր կրօնը չէ ստիպում, որ ամեն ոք ճգնաւոր լինի. դու գուցէ հմուտ լինիս քաղաքազիրութեան մէջ, ոչ թէ աւետարանի մեկնութեան. քո ազգասիրութիւնդ հաւատար է իմ կրօնասիրութեան, այս տարբերութեամբ միայն, որ իմ կրօնասիրութեամբ պահպանուում է ազգի միութիւն, իսկ քո այդ կերպ ազգասիրութեան ընթացքը բոլորովին փնասումէ. պէտքէ քաջ միտք առնես, որ ազգն է ինչպէս ծծկեր մանուկ, կրօնն է կաթն, եթէ կամենում ես պահպանել մանուկի կեանքը, պահպանիր կաթն, վասն զի մանուկն առանց կաթնի ապրելու անկարօղ է, ուստի ոչ ազգն առանց կրօնի և ոչ կրօնն առանց ազգի կարօղ է դրութիւն ունենալ:

Վասակ.

Իայց երբ Յազկերա երեւակայական կենաց փոխարէն տալիս է մեզ իրական կեանք և իշխանութիւն, մեք չպէտքէ թողումք իրականը, գնամք ստուերի ետեւից: Նա խոստանումէ մեզ տալ Հայոց թագաւորութեան թագն ու գաւազանը, միայն թէ մեք փոխնք մեր այս կրօնական համոզմունքը, ընդունենք նորա ընդունածը, սիրեմք նորա սիրածը, միանամք նորա հետ, յաղթենք Յունաց Յազկերտի ձեռքով, ազատեմք Հայաստանի արեւմտեան մասն, միացնեմք մեզ հետ: Պարսիկն իսկզբանէ օգնել է մեզ, իսկ Յոյնը միշտ խաբել ու վնասել է, ուրեմն հէնց ժամանակն է Պարսից հետ քարեկամանալ և մեր ազգի վրէժն առնել Յոյնից: Յիշիր մեր Պապ թագաւորի անողորմ մահը Յունաց կայսեր ձեռքով, և Վարազդիւտի Խաչատար կղզին աքսորելը:

(Կարո՞ւնա՞նք:)

Ս. Գնանի.

ԿԵՂԾ ՀԱՅԵՐ.

Երբ Հայ եղբորդ քաղցած ժամերում
Մի կտոր չոր հաց դու տալ չես ուզում,
Նորա ծարաւից պապակուած լեզուն
Երբ մի բուռն ջրով չես զովացնում,
Եւ երբ խղճալի նորա մերկութիւն
Գէ՛ծ ցնցոտիքովդ երբէք չես ծածկում,
Երբ ազգիդ պէսպէս պէտքերի համար
Փակումես հարուստ քանկիդ բերան,
Թէկուզ դու այնքան զանձիր ժողովես,
Որ Կրեսոսիցն էլ զերազանցես,
Հաւատան, որ դու ոչ միայն հայ չես,
Այլ հայ ազգութեան մեծ նախատինք ես,
Ազգի Թքանք ես,
Մարդ անուանուելու անգամ արժան չես:

Երբ քո անձնական անարգ շահերին
Չոհուսնես քո Ազգն ու Եկեղեցին,
Երբ քո սրտի մէջ մարմնոյ հաճոյքներ
Խեղդել են ամեն ազնիւ զգացմունքներ,
Երբ մամոնայի սիրով կուրացած՝
Օտարաց օգտին դու դործիք դարձած՝
Չես խղճահարկում քո ձեռքով քանդել
Քո ազգի տունը, եւ երբ քո եղբարց
Տգիստութիւնից օգուտ քաղելով,
Քո կեղծ, Թռնալից, քաղցր խօսքերով
Խլումես նրանց խրեանց պապերից
Ստացած սուրբ կրօնի եւ Ազգի ծոցից,

Եւ վերջապէս, երբ չարն իբրեւ բարի
Ուսուցանել խեղճ, տղէտ ամբոխին
Դու նպատակ ես արել քո կեանքին,
Թէկուզ դու հրքան գրես, քարոզես
Եւ քեզ ազգասէր մեւացնել ուզես,
Հաւատան, որ դու ոչ Թէ ազգասէր՝

Այլ արծաճասէր

Մատնիչ Վասակ ես՝

Հայ անուանն անգամ դու արժանի չես:

Երբ դու անտեղեակ քո ազգի կեանքին
Եւ նորա պաշտած ամբիժ կրօնքին,
Համարձակվումես երեւի հրապարակ
Եւ նոցա շահուց ձեւանալ պաշտպան:
Երբ անբարեմիտ մարդկանց ձեռքերում
Խաղալիք դարձած՝ անմեղ սրտերում
Երկպառակութեան որոժն ես ցանում,
Եւ պարզամիտները զայն խեղդեցնում,
Եւ վերջապէս, երբ քո Թիւր ընթացքով
Յոնք շինելու տեղ աչքն էլ ես հանում,
Թէկուզ դու այնքան փիլիսոփայ լինես,
Որ Սոկրատէսիցն էլ զերազանցես,
Հաւատան, որ դու հարազատութեամբ
Ազգիդ ծառայել անընդունակ ես,

Եւ կամ յայտնապէս

Վարձկան Զաւի հս

Որոմնացան ես:

Ս. Վ.

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԻ

ԵԶՆԻԿ ՔԱՀԱՆԱՅԻ • ԶԱՅՆԱԳՐԵԱԼ ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐԱՆԻ • ՄԱՍԻՆ:

Չեռքս անցնելով բարեկրօն Եղնիկ քահանայի աշխատասիրած և Մայր
Աթոռոյ տպարանում տպեալ Չայնագրեալ մանկական երգարանը ա-
ւելորդ չհամարեցինք մի քանի նկատողութիւններ անել տպուած երգերի
և նոցա ձայների վերայ:

Որովհետեւ առաջին անգամն է որ, մեր մէջ լոյս է տեսնում տպա-
դրուած ձայնադրեալ մանկական երգերի մի ժողովածու, որը ընդհան-
րանալուց զկնի, անկարծիք մեր զպրոցներում իբրեւ ձեռնարկ պիտի ծա-

ուայէ, երեխայոց ազատելով. այսուհետեւ բիրնաճի աւանդուած անախորժ երգերի դասառուութիւնից, ուստի յիշեալ քահանայն իւր պսփորքի ձեռնարկը պատրաստելուց յետոյ, շատ լաւ կանէր նախքան տպագրուելը, յանձնէր այն հմուտ յառաջադէմ ձայնագրադէտ անձանց քննութեան, որոց աշակերտակից ընկեր է եղել Երբեմն, և կարեւոր օգուտ ներ քաղելով՝ նոցա հաւանութեամբ և խորհրդով ապա տպագրել տար:

Երգեցողութիւնը, մարդիս կեանքին և զգացմանց նպաստող այն կարեւոր առարկաներից մինն է, որի արժանաւորութիւնը ճանաչել է ամենայն աշխարհ՝ և օր աւուր հետամուտ է լինում՝ նորա ծաղկման և տարածման:

Անմարդաբնակ անապատների մէջ, արիւնարբու և բիրդ աւազակի ապառաժ սիրտը ի գութ շարժողը, և նորա կատաղի բարկութիւնը մեղմացնողը երգեցողութիւնն է, որի անընկճելի բազուկների միջից յանկարծուստ ազատաբար դուրս է թռչում՝ անզօր երգիչը:

Արիւնահեղ պատերազմներում, քաջ զօրավարի մէջ մէկ առանձին արիական ոյժ արծարծողը և բորբոքողը երգեցողութիւնն է, որին սէգ սէգ քայլերով անվեհճի յառաջ է մղում, թէև թշնամու գնտակը կլանէ նորան:

Մինչև իսկ կաթնակեր մանկան օրօրոցի մէջ քաղցր նինջ պարգևողը երգեցողութիւնն է, որի ճիշ ու աղաղակը ախարանում են նորա ազգուգօրութեան յառաջ դէմ դնել:

Աստուծոյ երկիւղը, նորա ահեղ դատաստանը, եկեղեցի մտած ժամանակներս սոսկումնով և արհաւիրքով մեր առաջ պատկերացնողը երգեցողութիւնն է, որ ստիպումէ մեզ յաւիտեանական կեանքից զրկող աշխարհի բոլոր ունայնութիւնների հետ չկապել մեր հոգին:

Վերջապէս մեր տխուր և զուարթ օրերը ծափ ու ծիծաղով, խիճ ու հրճուանքով անցուցանողը երգեցողութիւնն է, առանց որոյ ապրելը անկենդան զի է չշանակում:

Ապա ուրեմն, երգեցողութիւնը մարդիս վերայ միշտ ներգործող առարկայ լինելով՝ շատ ջանից պէտք ունի և նորան մշակելու գործը:

Պարզալով Եզնիկ քահանայի երգարանը, տաժանելի աշխատութիւն միայն բառերի մէջ նկատեցինք, իսկ ձայների վերաբերմամբ ոչ երբէք: Վասն զի երգերի մեծագոյն մասը իրենց բառերի համեմատ գրեթէ գրաւիչ և քաղցրալուր եղանակ չունին: Երեխայք առհասարակ միշտ համեղ և ողևորիչ եղանակ են սիրում. տաղտկալի է նոցա համար մի որ և իցէ երգ, երբ անկանոն կերպով բարձրանումէ և իջնում. որոնցով դժբաղդաբար լի է յիշեալ երգարանը: Թէպէտ Եզնիկ քահանայն իւր յառաջաբանի մէջ յիշումէ որ, մի քանի երգերի ձայնը փոխ առած է օտար երգերի ձայնից, այնու ամենայնիւ նայելով երգերի ձայների մէջ ընդ մէջ անսահման բարձրանալուն և անսահման ցածրանալուն, էրեւ

1. 11. 14. 27. 29. 33. և ըն. որ երեխայոց ըմբռնողութիւնից շատ վեր

է, մենք կբաժանենք երգարանը երկու մասի, այսինքն, յայնչ հասկանալ
մարդկան, իսկ իրոքը մարդակազատ մանկան:

Հաւատումենք որ Եզնիկ քահանայն իւր երգերի ձայները անշուշտ եւ-
րոպական ամենընտիր երգերի ձայներինց փոխ առած կլինի, լայց գիտե-
նալու է որ, մեծ մասամբ եւրոպական երգերը առանձին երգվելու ըն-
դունակութիւն չունին. և եթէ երգվումեն՝ այն ևս անախորժ և աննոր-
դաշնակ են լինում. ապա ուրեմն պիտի ընտրէր այնպիսի երգեր, որոնք
իրենց սահուն և փափուկ եղանակովը նմանէին «Այ մարդ ոյսօր շատ դե-
տ» երգի ձայնին (եր. 6) և ոչ անպէտք երգերով իւր երգարանի դիրքը
ստուարացնէր:

Երգարանի կրկրորդ և երրորդ մասերի մէջ ամփոփուած բոլոր երգերը
(բացի Այ մարդ Աբող շաբաթ. և Ինչ սիրուն էս դու իմ
կազմուած՝ որ միայն ուսումնարանում կհարկաւորին. իսկ զուրսը եր-
գելու համար բոլորովին անպէտք և անգործադրելի են. գուցէ հէնց այդ
է պատճառը որ բարեկրօն քահանայն խորհրդով իւրաքանչիւր մի երգի
տակ երկար ծանօթութիւն է դրել յեւ, շաբաթ ցոյց տալով մանուկնե-
րին, որպէս զի եղանակը ներդաշնակ գայ:

Ինչպէս վերը յիշեցինք, երգեր աչքի ընկան, որոց ձայնը չէ համապա-
տասխանում իրենց բառերի իմաստին. զոր օրինակ «Ինչ սիրուն էս դու իմ
շէնէ» երգի ձայնը, որ առնուած է «Ինչ սիրուն էս դու հայուն» երգի ձայ-
նինց ֆայդպիսի մի պատուական և սրտաշարժ եղանակ շատ աւելորդ էր շան
պատմութեան վերայ դնել, որ յատուկ օրիորդի սիրով խորոված երի-
տասարդի հանապազօրեայ միմունջ է. և ամենևին եղանակը կապ չունի
իւր նոր բառերի հետ. Երգեր ևս կան, որոց ձայնը տղիւ և անհաճոյ
լինելով, դարձեալ անհամապատասխան են երգի բուն ոգւոյն զոր օրինակ.
«Մայրենի լեզու մայրենի բարբառ». և «Ով Բժաշտան իմ լեզու», եր. 37 և 38:

Եղանակներ լաւ չիմանալով պատճառաւ Ե. քահանայն սխալ է ձայ-
նադրել և մի քանի հին երգեր, տեղ տեղ փոխելով նոցա տեղողութեան
չափերի կանոնաւոր ընթացքը և ձայնը. այսպիսիներն են «Ցորտը գլխի»
«Անի տղա» և մասամբ «Եթեանայ Եթեանայ» եր. 41. 43 և 44:

Իսկ այն երգերը, որոնք երգարանի առաջին և վերջին մասն են կազ-
մում, մինը Աղօթքնիր, իսկ միւսը Յաւելուած վերնագրերով, որոց
ձայնը հաւանական է թէ ինքն քահանայն թերեւ հեղինակած լինի, չգի-
տեմ մանկան վերայ ինչ տպաւորութիւն պիտի գործեն. ինչպէս թեկա-
ղել է իւր կամբը, ըստ քմաց խառնիխուռն շարիւ է ձայնանիչեր, ա-
ռանց մտածելու թէ արդեօք երեխան առանց ուսուցչի կարօղ է առան-
ձին կերպով սովորել և երգել. կամ առաջինը իբրեւ աղօթք գործածելու
և վերջինը իբրեւ ծիծաղաշարժ զուարճալիքներ, ինչ յարմարութիւն ունին
մանկանց համար. խօսքերիս ապացոյց մանուկների բնութեան հետ ընտե-
լացած մշտապէս ձայնագրութեամբ պարապող ձայնագրագէտը ևս կհա-
մաձայնի ինձ հետ, եթէ միանգամ ուշի ուշով փորձ փորձէ կարգաւ և

կտեսնէ թէ ինչպէս բոլորը կցկառուր և անձոռնի եղանակ ունին:

Յառաջարանի բ. երեսուսմ երգեցողութիւնը մանուկներին դիրին ուձով աւանդելու համար գրումէ « երգեցողութիւնը պիտի աւանդուի մանուկներին մատչելի լիզուով հասկանալի նիւթով և պարզ եղանակով: Մատչելի լիզուով հասկանալի նիւթով գուցէ կյաջողութիւնը քահանային իւր երգարանի հատընտիր գրուածքները ըմբռնել տալ մանուկներին. բայց պարզ եղանակ ասելով ինչ է կամենում հասկացնել. մի թէ երգի ձայնը նորա կանոնաւոր ընթացքը և գրութեան ձևը աղաւաղելով պարզ եղանակ կդառնայ և հետեւապէս մանուկներին դիրըմբռնելի կլինի. ինչպէս արել է « երբ որ բացում է դռներն յոսոյ » երգինը եր. 50, որ ինքը բուն երկրորդ ձայն է և կզրուի 1/2 չափով. մանաւանդ գրուածք լի լինելով սարսափելի սխալներով այն քաղցրութիւնը չունի. ինչ որ երգումէ առ հասարակ մեր ժողովուրդը: Պարզ եղանակով է գրել « եւ ի՞նչ է » « Մայր արտաքին փերով » « Աշիւ ընկեր » « ինչ է » « Եւ ի՞նչ է » « Եւ ի՞նչ է » երգերի ձայները. սոցանից չորսը նոյնպէս երկրորդ ձայն են: Առաջինը տարբեր բառերով ձայնադրուած հրատարակուեց երեան ընկեր երգարանի մէջ. երկրորդը մեզանից յառաջագէմ աշակերտներից մին ձայնագրեց ն. Թաճեանի դասատուութեան օրօք. իսկ վերջինը երրորդ ձայն տեղափոխուող առաջին կողմէ և պատարագի արարողութեանց նման: Սըլալ է ձայնադրել և « Հրեշտակ զաւարթուն » երգի ձայնը. պիտի սկսէր — ից:

Բոլոր երգերի ձայնը սկզբնական ու թնեակի վերածելու օգուտն ո՞րն է որ արել է բարեկրօն քահանայն: Երգը ըստ պահանջման կանոնի երկրորդական ու թնեակով գրած ժամանակն ևս մի թէ փոխում է իւր եղանակը. Եթէ սկզբնական ու թնեակով գրելը հեշտութիւն կպատճառէ մանկան, ապա ուրեմն ինչո՞ւ մի ուղղութեամբ չէ հետեւի գրել բոլորը. զօրօրինակ. « Փայլուն արեւը » որ ձայնով նման է « ինչ է » « Եւ ի՞նչ է » — երգին, ինչո՞ւ տարբեր ձայնանիշերով է գրել. կամ թէ « Շաղկապ զարթնել » և « Չանան Բեր ի՞նչ է » — երգերը, ինչո՞ւ սկզբնական ու թնեակի չէ վերածել: Եթէ հեշտութիւնը միայն սկզբնական ու թնեակով գրելու մէջն է, Ի՞մ կարծիքով երգը գիտակցաբար սկզբնական ու թնեակի վերածելը բնաւ օգուտ չունի մանկան համար: Օգուտ չունի, առաջին, որ ձայնանիշերը տեղափոխուելով՝ դժուար է մանկան նոցա համայնման ձայնանիշերը երկրորդական ու թնեակի մէջ գտնել, երբ տկարանումէ մի երգի լուծման մէջ. և այս ձայնագրութեան կանոնների մէջ բոլորից դժուարն է և աւանդումէ աշակերտին ու թն ձայնը օրինաւոր աւարտելուց յետոյ, երկրորդ, երգի մէջ զանազան ստուարանիշ ձայնանիշեր մտնելով, նոցա ուղիղ հնչելու համար հաստ և խրոխտ ձայն է հարկաւոր, և ոչ մանկան սուր և նուրբ ձայնը: Ահա այս էր մեր վերը յիշած երգարանի երկու մասն բաժանելու պատճառը: այսինքն, յայնք հասկաւոր մարդկան, իսկ խոսք մարդկան մանկան:

Վերջացնելով կարճ գիտողութիւնս, խորհուրդ կտանք բարեկրօն քահանային, եթէ այսուհետեւ ձեռնամուխ կլինի երգեր ձայնի առնելու:

չիտիել ամենեկն երդի մի աննշան կեան անգամ իւր հին զրուծիւնից կամ ձայնով կամ շափով, քաջ զգալով որ տպագրութեան տակից նոքա գուրս գալուց յետոյ, չրկին չեն ուղղուիլ և հետեապէս սխալ երգած կլինի ժողովուրդը. մանաւանդ շափերի վերայ լաւ ուղադրութիւն դարձնել և հետեւ պահել իւր այժմեան երգարանի ունեցած անթիւ և անհամար սխալներէց, որի մեղքը դաշարի վերայ է գնում, մինչդեռ ինքն էր սրբագրողը:

ԱՍՀԱԿ ԱՍՐԿԱՒԱԳ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.

ՆԱՄԱԿ ԱԿՔԻՐՄԱՆԻՑ.

Խճագործութեան Արարար ամառայ.

Օրը կիւրակի էր և երեկոյ՝ որ ատեն որ Ակքիւմանիս Հայք և հայուհիք, օտարք և օտարուհիք խուռներամ իրենց աշխոյժ և եռանդնոտ երիտասարդներով եկել և խռնել էին եկեղեցւոյ պարտէզն ու սրահը. և անհամբեր Լսարանին բացման կսպասէին. ժամը եօթը կգարնէր, Լսարանին դուռը բացուեցաւ ժողովրդեան առջև:

Բազմեցան դասք քահանայից, վարժապետաց և հոգաբարձուաց իրենց համար յատկացեալ բազմոցներու վերայ և ժողովուրդն:

Լսարանին պատերն զարդարուած էին Հայոց հին և նոր բարերարաց և զիւցաղանց կենդանագրերով. Այս ամենուն վրայ և վերը կախուած էր Մեծին Ազէքսանյորի Բ.ի Բարեխնամ Վայսերն Ռուսիոյ ոսկեշրջանակ և փռուեալ պատկերն, որ ի վերուստն կգիտէր իւր հաւատարիմ՝ հպատակաց Հայոց Լսարանի բացման այս առաջին և սրտաշարժ հանդէսը. Ի ձայն զանգակի զգրոցին կրօնագիտութեան ուսուցիչն բարեշնորհ Տէր Արրահամ քահանայ Մարութեանց ամբիոնն ելաւ և «Աստուած սէր է» այս բնարանին վերայ բաւական խօսելով՝ տեղն անցաւ՝ հանդիսականաց խորին շնորհակալութիւնն վայելելով. 15ական վայրկեան հանգիստ առնելով կարգաւ խօսեցան հետեւեալ անձինք:

Հայերէնի ուսուցիչն՝ Հայոց հին և նոր կեանքն պատմելով, և ինչ ինչ խորհրդածութեամբ կնքեց իւր առեմաբանութիւնը:

Ձեռագործութեան վարժուհին Տիկին Աննա Տ. Գրիգորեան, աղջկանց ձեռագործութեան վրայ խօսելով, և նորա կարեւորութիւնն խիստ զգալի ընելով ժողովրդեան, խուռն ծափահարութեամբ մը պատուասիրուելով՝ հանդիսականներէն թողուց ամբիոնն իրեն յաջորդ գծագրութեան և գեղագրութեան ուսուցիչ Պ. Մկրտիչ Մկրտչեանի:

Երբ աւարտեցան ատենախօսութիւնք և ճառեր՝ «բարեգործական ընկերութիւն» անուամբ հաստատելի մի նոր ընկերութեան մ՝ խմբագրուած կանոնագիրը 40ի չափ անձինք ստորագրելէն յետոյ՝ որոշեցին երկու օրէն յետոյ քալ և Ընկերութեան զիւանին կազմակերպութեան ձեռնարկել:

Ազգը այս վառվռուն երիտասարդութեան հաւատարմով իր Լսարանի յարատեւութիւնը՝ իր նիստերու շարունակութեան համար մաղթանք ընելով առ այժմ՝ կրաւականանայ:

Հուսկ յետոյ հանդիսականներն իրենց մասնաւոր նուէքներն ձգել սկսան Լսարանին ի նպաստ՝ սնդուկի մ' մէջը:

Այս նուիրատու անձանց մէջ երեւելի հանդիսացաւ Պ. Մկրտիչ Ս. Աստուածատուրեան, որ երկու օր յառաջ 20 հատոր զիրք թանգարանին ընծայելէն յետոյ՝ այս երեկոյ ալ բնագիրութեան մի քանի գործիքներ խոստացաւ գնել և նուիրել թանգարանին:

Առ այս աղնիւ և ուսումնասէր երիտասարդն ազգին կողմանէ յայտնելով մեր շնորհակալութիւնը կը կարեմ խօսքիս թելը, իւրաքանչիւր ուրուք համակեալ այս երեկոյ ազգային վերանորոգութեան յուսով տուներնին դառնալն տեսնելով: (Սեպտ. 2.):

ԽՈՐԷՆ Ս. ԱՐԾՐՈՒՆԻ:

ՆԱՄԱԿ ՏՓԽԻՍԻՑ.

Խօսքագրութեան «Արարար» ամսագրի.

Ինչպէս ազագորուած էր արդէն, ներկայ տարւոյ «Արարտի» թերթերի մէջ՝ իմ բժշկական նոր գիւտերի վերաբերութեամբ ունիմ պատիւ յարգոյաբար յայտնել. որ նոյն գիւտերից մինը՝ այսինքն, առողջապահական երկարակեցութեան դեղն՝ յ8, և յ9-ն ամնոյս՝ հանդերձ տեղեկագրութեամբ՝ ընդ համարօքս 1065, և 458. (տեղեկան փոստայով) ուղարկեցի Ս. Պետրրուրգի Պայտերական Բժշկական Ահագէմիայն ի քննութիւն. և երկրորդապէս՝ իրաւունք տալու ինձ նոյն դեղի վաճառման մասին. խոստանալով նորան, այսինքն Ահագէմիային, որ նոյն դեղի գործադրութեան իրաւունքն ստանալէս յետոյ՝ մաշարայական այն է՝ թոքախտական ցաւի, և ուրիշ մի քանի կանացի դժուարաբուժ հիւանդութիւնների մասին գտած դիզերուս համար էլ՝ անձամբ կը ներկայանամ. (ահագէմիային) արծնական կերպով ցոյց տալու և ստուգելու այն ամէնը՝ ինչ որ նոցա բուն և էական յատկանիշներն են: Վերոյիշեալ առողջապահական գիւտին մի յատկութիւնն ևս այս է՝ որ թոքախտութիւնը (չիխոտկան) եթէ առաջին, կամ երրորդ աստիճանին էլ հասած լինի, կբժշկէ. և միանգամայն առողջ մարդին էլ՝ ազատ է պահում նոյն ախտից: Այս գեղը (էլիքսերը) դործածողը, որ բազկացած է հեղուկից և հոտադեղից (ռիւլից) չպիտի տարակուսի, որ մինչև 160 տարի՝ ղուարթ և առողջ կեանք կունենայ. ինչպէս հին ժամանակումը և ուրիշ դեղերու էլ՝ չի կարօտեր. որը կարող են գործածել մշտապէս, թէ առողջ, և թէ հիւանդ մարդիկ, ինչ հասակի մէջ էլ որ լինին, և ինչ կերպ ցաւ էլ որ ունենան, որովհետեւ, հիւանդ մարդուն առողջացնումէ. և առողջին էլ՝ ազատ է պահում ամեն տե-

սակ հիւանդութիւններէց. որի մանրամասն բացատրութիւնը իրա ժամանակին կը հաղորդեմ » :

Այս առարկայի վերաբերութեամբ՝ ճշմարիտը պէտքէ խոստովանել, որ իմ կեանքս, զոհողութիւնս, և կրած նեղութիւններս՝ շատ պակաս չէին՝ հին և նոր գիւտերու հեղինակների մի քանիսնեւրի կեանքից և կըրածներէց. որի իրագործման համար՝ տասը տարից աւելի է որ աշխատում էի անխոնջ տքնութեամբ, և փորձառական բազմադիմի քննութիւններով : Այս դեղը պիտի վաճառուի Տիխիսում՝ Սաբորնի ուլիցայում, վայեննի Գեմնադիային դէմը՝ պ. Յարութիւնովի տանը № 12. Համազասպ Աւարդանեանցի մօտ. իսկ Ախալցխայում՝ պ. Գրիգոր Ճէպեանցի կրպակում, Յանկացողք կարող են դիմել նաև Հեղինակիս Յիրաւի, Թէ ինձ, և Թէ շատերին ցանկալի կլինէր, որ այս մարդկային ամբողջ ազգի փրկութեան գործը՝ անտես չլինէր. . . . միայն յուսով ապրեցնելով, այլ շուտով իրագործուէր. որը՝ աշխարհին ընծայելու համար՝ յօժարակամ հոգևով յանձն առած եմ արդէն՝ ամէն մի դժուարութիւնների, կըյր ատելութեան և շար նախանձի լարած Թակարթների և ալիքների մէջ ևս՝ ինքս զինքս երջանիկ համարելով՝ չթողնել ձեռքից իմ ուղղութիւնը իմ մտքին ու կամքին զեկը, այլ աւելի ևս ուժով՝ գործել և յառաջել :

Նշելէ Մէջադոմէանց :

Ախալքալկայ նահանգի Ապուլ զիւղի բարեկրօն Զաքարիայ քահանայն և իւր բարեպաշտուհի կողակիցը, իւրեանց հոգեսիրութիւնից ստիպեալ յատուկ խնդրագրով առ Ահհափառ Հայրապետ Ազգիս իւրեանց արդար վաստակից նուիրեցին յօգուտ Մայր Աթոռոյս հազար (1000) բուլլի, խնդրելով որ այդ գումարը մշտնջենաւորապէս մնայ Մայր Աթոռոյս դանձարանում, իսկ նորա տոկոսիքը տարեցտարի բաժանուի սորա միաբաններին իբրև ժամացադրամ, որպէս զի իւրաքանչիւր տարին հոգեհանգիստ կատարուի և Ս. պատարագ մատուցուի Էջմիածնի Ս. Տաճարի մէջ իւրեանց և իւրեանց համայն ննջեցելոց և կենդանեաց հոգեոց յիշատակի համար :

Ազգիս Ահհափառը Հայրապետ ընդունելով իւր այս հոգեսէր զաւակաց աստուածահաճոյ նուէրը՝ Հայրապետական օրհնութեամբ օրհնեց նուիրատուաց զովանի ջերմեռանդութիւնը և անմիջապէս յանձնեց Սինօզին կարգադրել, ինչ որ արժան է բարեպաշտ նուիրատուաց ցանկութեան համաձայն :

Ուր էր, եթէ մեր Ազգայիներէից ամէն մի կարող անձինք այս նուիրատուաց բարի օրինակին հետեւելով՝ անմահ անուն ժառանգելու փափազն ունենային Ազգիս ներկայ և ապագայ սերունդների մէջ՝ իւրեանց արդար վաստակից մի փոքր բաժին հանելով կամ եկեղեցեաց պայծառութեան կամ Մայր Աթոռոյս ճեմարանի և երկսեռ ազգային դպրոցաց

յառաջադիմութեան և կամ այլ աստուածահաճոյ ազգային հաստատութեանց ապահովութեան համար: որոնցից միմիայն պէտքէ յառաջանայ անշուշտ Ազգիս հոգեկան և մարմնական երջանկութիւնը:

* *

Նոյալսք քաղաքի բարեկը. Ղաղտը քահանայն խնդրումէ «Արարտի» միջոցաւ յայտնել նոյն քաղաքի հայ հասարակութեան լիաբերան շնորհակալութիւնը Մոսկուայարնակ վսեմ. և Ազգասէր Յովհաննու Յովհաննանց, որ ազգասիրական կարեկցութեամբ Նոյալսք քաղաքի հայկական Եկեղեցւոյն նուիրել է հասարակ քարերով զարդարուած մի պատուական Սաղաւորդ, մի վայելուչ վական և մի գօտի ի յիշատակ հոգւոց իւր բարեպաշտուհի Մարիամ ամուսնոյ և որդւոցն Ստեփաննոսի և Յովհաննու:

Նոյնպէս և Նոյալսք քաղաքի բնակչուհի այրի Աննայի Գէորգեան Բէշիշեանց, որ իւր եկեղեցասիրական ջերմեռանդութեամբ նուիրել է նոյն քաղաքի եկեղեցւոյն մի հատ եօթնաջահան աշտանակ ի յիշատակ հոգւոյ իւր հանգուցեալ ամուսնոյ հին—Խրիմեցի Մանուկի Բէշիշեանց, Օրհնեալ լինին:

* *

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ Մայր Աթոռոյն Գէորգեան Ճեմարանի լսարաններում դաստիասելի առարկայից կարգը մոցնել և բէշիշեանեան քարտէս ուղղել: Ի նկատի ունենալով, որ Գէորգեան Ճեմարանի նպատակն է առաւելապէս պատրաստել Հայ ազգի համար արժանաւոր ուսուցիչներ և եկեղեցականներ, հասկանալի է թէ՛ որքան օգտակար և նպատակայարմար է մեր Ազգախնամ Հայրապետի այս կարգադրութիւնը:

* *

Հոկտ. 11ին Ս. Պօլսեցի մեծ. Գարրիէլ Էֆէնտին Նորատունկեան այցելելով Մայր Աթոռոյն Գէորգեան Ճեմարանին նուիրեց յօգուտ նորահին հատ օսմանեան լեւոսակի, որի մասին յայտնում ենք խորին շնորհակալութիւն:

* *

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը տարւոյս Յուլիսի 4ից մինչև հոկտեմբերի 44 քարեհաճեց տալ հետեւեալ կոնդակները:

Կոնդակ Հին—Նախիջեւանու երկսեռ հայ դպրոցաց նորընտիր հոգաբարձուաց անունով, որով հաստատուով հոգաբարձութեան պաշտօնի մէջ բարեկ. Մկրտիչ քահանայն Տ. Սարգսեան, պ. պ. Աբգարն Օրբելեան, Արամ - բէկն Սարուխանբէկեանց, Բաղալ Մելիք - Էյնաթեանց, Աղէքսանդր Տ. Գասպարեան եւ Կոստանդին Նիսնեանց, տալով նոցա օղնական պ. Պ. Արտահամ Տ. Յակովբեանց, Սարգիս Տ. Մկրտչեան եւ Յովհաննէան Աւետիքեանց: Յուլիս 4. Թ. 343:

Կոնդակ օրհնութեան եւ զոհունակութեան Երեւանայ Հայոց Ս. Գայիանեան օրիորդական միջնակարգ ուսումնարանի Հոգաբարձութեաց եւ Տեսչի անունով, նոյն ուսումնարանի աշակերտներից Թաւշեայ կերպասի մետաքսաձել զործուած Ճեմարանակար զորդի համար, որը իւրեանց կողմից նուիրեցին Տօրին Վեհափառութեան: Յուլիսի 11. Թ. 352:

Կոնդակ օրհնութեան եւ զոհունակութեան Ատրպատականի վիճակի Հայոց Թեմական Առաջնորդ Գրիգոր Արքեպիսկոպոսի Մուշեղեանց, նորա Հայ դպրոցների զարգացման եւ յարատեւութեան մասին ունեցած ջանացողութեան եւ հոգացողութեան համար: Յուլիսի 23. Թ. 344:

Գրութիւն Ռուսաց ներքին զործոց նախարարի—Վսեմ. Մակովի անունով, որով պատասխանելով Տօրա գրութեանը փոխանակումէ իւր շնորհակալութիւնը Տօր—Տախիջեւանի Հայոց նորաբանալի Թեմ. դպրանոցի կանոնադրութեան հիմնական ծրագիրը հաստատելու համար: Օգոստոսի 12. Թ. 354:

Կոնդակ Շուշուայ Հայոց Թեմ. դպրանոցի Հոգաբարձութեան անունով, որով հաստատումէ պ. Սեւրակ Մատինեանցին նոյն դպրանոցի անչափական պաշտօնի մէջ: Օգոստոսի 29. Թ. 362:

Կոնդակ պ. պ. Մկրտիչ Մուրատիկեանցին, Տահապետ Յակովբեանցին, Յովակիմ Մովսիսեանցին եւ Աբրահամ Պապուլեանցին Երեւանայ զաւառակի Քանաքեռ զիւղի Հայոց ծխական դպրոցի հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելու համար: Օգոստոսի 29. Թ. 363:

Կոնդակ պ. պ. Առաքել Ստեփանեանին, Ռուստամ Իրզայեանին եւ Օհան Առաքելեանին Հին—Տախիջեւանու Թմբուլ զիւղի Հայոց ծխական դպրոցի հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելու համար: Օգոստոսի 29. Թ. 364:

Կոնդակ պ. պ. Յովհաննէս Յակովբեանին, Մկրտիչ մելիք - Բաբայեանին եւ Բուհիաթ Մնացականեանին Հ. Տախիջեւանու Քիւլթէփէ զիւղի Հայոց ծխական դպրոցի հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելու համար: Օգոստոսի 29. Թ. 365:

Կոնդակ պ. պ. Պարսամ Տ. Յովհաննէսեանին, Աւետիք Էյվաղեանին, Սարգիս Խաչատուրեանին եւ Ստեփան Մովսէսեանին Հ. Տախիջեւանու Եւրմէյա զիւղի Հայոց ծխական դպրոցի հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելու համար: Օգոստոսի 29. Թ. 366:

Կոնդակ պ. պ. Պաղտասար Գեորգեանին, Վարդան Գրիգորեանին եւ Խաչատուր Բաբայեանին Հ. Տախիջեւանու Շխամհուտ զիւղի Հայոց ծխական դպրոցի հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելու համար: Օգոստոսի 29. Թ. 367:

Կոնդակ յանուն եւ ի պատասխանի խնդրադրութեան Պ. Յովհաննու Յովնանեանց Գրիգոր Եպիսկոպոս Աղափիրեանցին Տփլիսու Մարիամեան Յովնանեան օրիորդական վարժարանի Հոգաբարձութեան խորհրդարանի նախագահ նշանակելոյ համար: Սեպտ. 25. Թ. 408:

Շնորհաւորական գրութիւն եւ պատասխանի օտարազաւան ազգաց հոգեւոր զործոց, սուրհանդակական եւ հեռագրական վարչութեանց Վսեմ. Տախարար Մակովին: Սեպտ. 25. Թ. 410:

Կոնդակ Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի Հայոց Առաջնորդ Գրիգորիս Արքեպիս-

կոպոսի ննուհուհի, որով տալիս է նորան լիազօր իրաւունք եւ իշխանութիւն ար-
ժանայիշատակ Բաժաւիացի պ. Մանուկ Յորդանանեանի կտակի եւ կտակաւանդ
զումարի վերայ նորա 1873 թուականին հաստատւած եւ աւանդած կտակի սրա-
մադրութեանց եւ պարտաւորութեանց համաձայն, պատուիրելով միանգամայն առ-
նույ յայժմեան կտակակաւորներից Ասպահանու Հայոց դպրոցների անունով կտա-
կած զումարը եւ բոլոր հաշիւները վաւերական եւ օրինական կարգով յիշեալ կտա-
կի համաձայն եւ նոր հոգաբարձուներ հաստատելով՝ արգիւնաւորել կտակարարի
կամքը: Սեպտ. 26. Թ. 444:

Պոնդակ Բաժաւիացի հանդուցեալ Մանուկ Յորդանանեանի կտակակատար պ. պ. Բաժաւիացի Ռէննուտ Վլինջու եւ Յովհաննէս Յարութիւնեանի անունով Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի Հայոց Առաջնորդ Գրիգորիս Աբքեպիսկոպոսին նոցա խնդրադրութեան համաձայն լիազօր փոխանորդ կարգելոյ համար, որպէս զի նորին սըրբազնութիւնը յիշեալ Յորդանանեանցից Ստպահանու Հայոց ժառանգաւորաց վարժարանի եւ օրիորդական դպրոցի անդնով կտակած «**Մէհաբար Գեյհաբէր Գաֆուր**» եւ «**Մէհաբար Գաֆուր**» Գաֆուրը՝ եւ հաշիւները՝ ստանայ եւ արդիւնաւորէ կտակի տրամադրութեանց համաձայն: Սեպտ. 26. Թ. 442:

Մեծ Կոնդակ պատուէրանի, Էջմիածնական Կալուածի—Օշական դիւղի հայոց ժողովրդականաց տնունով, որով նահմանուէ ամենայն տարի հոկտեմբերի մետա-տաներորդ օրը կատարել Ս. Մեսրոպ վարդապետի անունով Նոյն զիւղում Նորոգ կառուցեալ Եկեղեցւոյ օծման տօնը եւ յիշատակը, իսկ եկեղեցւոյ քահանայից կա-նոնագրումէ, որ ամենայն կիւրակէ պատարադից յետոյ ժողովրդեան հոգեւոր մխի-թարուեան համբ խաչահանգիստ կատարեն այն նորակերտ Ս. խաչովը, որի մէջ ամկոխութեան հին եկեղեցին քանդելու ժամանակ նորա որմանց մէջ զանուած սըր-բոց մատուցները: Հոկտեմբերի 2. Թ. 425:

Կոնդակ Սահակ քահանայ Յօնանեանցին*, պ. պ. Յարութիւն Սարգսեանցին, Մկրտիչ Աթաբէկեանցին եւ Յակոբ Սահակեանցին Շամախուոյ Սաղիան դիւղի Հայոց ծխական դպրոցի հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելու եւ նախկին հոգաբարձուաց օրհնելու համար: Հոկտեմբեր 3. Թ. 427:

Վոնդակ օրհնութեան յանուն եւ ի պատասխանի դրութեան Թելաւեցի Գովաննէս Ստեփանեանի, որով զովումէ նորա աշխատութիւնը Թելաւի Հոգ. Ժիւաչան դպրոցը եւ նորա նիւթապէս անպահովութեան համար կրպակները շինելու մասին: Հրկտեմ: 5. Թ. 428:

Կոնդակ օրհնութեան Շուշեցի բարեկ. Համադասպ քահանայի Տ. Աւետիքեան
Գէորգեան ձեմարանի մատենադարանին տաւն եւ չորս ժեռադիր դրեանք նուիրե-
լուն համար: Հոկ. 5 Թ. 429:

Կոնդակ օրհնութեան հուիււոյ վիճակի Դաշքուլախ գիւղացի պ. Յովսէփի Գոջարեանցի անունով նոյն գիւղի դպրոցի շինութեանը հարէ-բ-բէն նուիրելուն համար: Սեպտ. 16. Թ. 596:

Կոնդակ օրհնութեան եւ շնորհակալութեան Ներքին գործոց նախարար Վսեմ.
Կոմս Լուու Մելիքեանցին. Սրբոյն Անդրէի մեծ ջբանշնոր ստանալուն համար: Հոկտ.
5. Թ 455:

Կոնդուկ յանուն եւ ի պատասխանի գրութեան երբեմն թէհրանու ղեպանափան Թուսական եկեղեցւոյ վանահայր Ռնուիրիոս Արեղայի, որով զոհունակութիւն յայտնելով մի պարսկագործ ցուպ նուիրելուն համար միանգամայն իբրեւ Խր Հայրապետական սիրոյ եւ օրհնութեան յիշատակ շնորհումէ Նարան մի հատ ոսկի մինէտգործ եւ պատկերազարդ տուի: Սեպտ. 20. Թ. 415:

Կոնդուկ յանուն Գրիգոր Եպիսկոպոսի Աղափիրեանց, որով կարգումէ նորան Տփլիսու Մարիամեան Յովնանեան օրիորդաց վարժարանի հոգաբարձութեան խորհրդարանի նախագահութեան պաշտօնի մէջ: Սեպտ. 25. Թ. 409:

Կոնդակ յանուն եւ ի պատասխանի Կովկասեան արքունական ղալոցաց հոգաբարձու Պ. Եանովսկոյ, որով փոխանակումէ նորան շնորհակալութիւն Կովկասեան ռուսումնարանական շրջանի յիշատակարանը եւ ռուսումնարանաց քարտէզը ուղարկելուն համար: Հոկտ. 14. Թ. 446:

Ս. ԷԶՄԻԱՄԵՆԻ ՍԻՆՕԴԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎՃԻՌՆԵՐ.

Ի 15 Օգոստոսի 1880 ամի. Համաձայն մակագրութեան Վեհափառ Աթուղիկոսի ամենայն Հայոց ի վերայ հրաժարագրոյ փոխանորդի Գորւայ բարեշնորհ Գրիգոր Վարդապետի Գառնակերեանց փոխադրել զնա ի պաշտօն փոխանորդութեան Հին—Նախիջևանու, իսկ Հոգևոր Առաքարութեան Գորւայ պատկերել յետ ստանալոյ ի յիշեալ Գրիգոր վարդապետէ զամենայն պաշտօնական գործս եւ զհաշիւս սպասել առանձին տնօրէնութեան Սինօդի:

Ի 15 Սեպտ. 1880 ամի. Որովհետեւ Գերապ. Անդրէաս Արքեպիսկոպոսն Տեսուչն Գ. Ճեմարանի Մայր Աթոռոյս արդէն հաստատեալ է ի պաշտօն Առաջնորդութեան թեմին Արցախու, ուստի ըստ հրամանի Վեհափառ Հայրապետի Ազգիս հրամանագրել թեմական Ատենի Հայոց Արցախոյ, սկսեալ ի 1էն Սեպտ. տարւոյս յամենայն հարկաւոր դէպս զիմեւ առ Նորին Գերապատուութիւնն իբրեւ առ թեմակալ Առաջնորդ եւ Ատենապետ Նորին ի խնդիրս կարեւորս մինչ ցառանձին տնօրէնութիւն Վեհափառ Հայրապետի Ազգիս. իսկ զբարեշնորհ Արիստակէս Վարդապետն Սեդրակեան, որ կարգեալ է ի պաշտօն ուսուցչութեան Գէորգեան Ճեմարանի, համարել արձակեալ ի փոխանորդական պաշտօնէ:

Ի 19 Սեպտ. 1880. Ընկալեալ ի յարգանս զխնդիր Տեսչի Գայիանեան Օրիորդական միջնակարգ ուսումնարանի Հայոց Երեւնայ Յովսէփ Աւագ քահանայի Մեկեանց, մանաւանդ ունելով ի նկատի զնուազութիւն արդեանց նորին, հրամանագրել Կոնստանտնուպոլս Երեւնայ պարտաւորել զերեցփոխան Ս. Պետրոս եւ Պօղոս Եկեղեցւոյն Երեւան քաղաքի տալ վարչութեան յիշեալ ուսումնարանի, յետ կարի խնայողաբար ծախուցն, զարդիւնս յաւելեալս ի տարեկան ծախուց յիշեալ եկեղեցւոյն մինչ զբարեօրումն գրութեան տնտեսական մասին նորին. մանաւանդ՝ զի այնու մարթապին բանալ ի նմին չորրորդ դասարան ի պէտս դաստիարակութեան եւ յառաջադիմութեան սանուց նորին:

24 Հոկտ. 1880 ամի. Արտվճեռե Յարութիւն քահանայն Խաչերեսեանց Արմաւիր գեղջ Կուբանու Նահանգի վարէ կեանս Հակառակ իւրումն Կոչման ուստի ի սաստ և ի զոռւշութիւն նմա հրամանագրել Կոնսիստորիային Աստրախանայ դադարեցուցանել զնա ի քահանայագործութենէ զամիսս երիս և տալ ապաշխարել առ դրան եկեղեցւոյն առանց փիլոնի. իսկ յետ լրման ժամանակի ապաշխարանաց պարտաւորել զնա ձեռագրաւ հետի կալ այսուհետեւ յանվայել ընթացից, ի հակառակ դէպս սպառնալով զենթարկումն ընդ առաւել սաստկագոյն պատժօք:

15 Հոկտ. 1880 ամի. Ըստ նախընթաց հաճութեան Նորին Աւհարառութեան արձակել զԱրխստակէս վարդապետն Դաւթեան ի փոխանորդ, և յանդամակց, պաշտօնէ Հոգ. Կառավարութեան Նոր—Նախիջևանայ ի 1էն հոկտ. տարւոյս և ի տեղի նորա ժամանակաւորապէս կարգել յանդամակցութիւն Նոյն կառավարութեան զվանահայր սրբոյ Խաչի վանուց զՊետրոս վարդապետ թողլով ի վերայ նորա և զվանահայրական պաշտօնն մինչ ցառանձին տնօրէնութիւն Սինօղիս:

17 Հոկտ. 1880 ամի. Արտվճեռե Յովհաննէս աւագ քահանայն Տփլիսոյ զիտակցաբար կատարեալ է զհասս պսակ ի ծխոյ այլոյ քահանայի պնէ Աղէքսանդրի Արղութեանց ընդ Եղիսաբէթի Խիզանեանց, հրամայել դադարեցուցանել զնա ի քահանայագործութենէ անորոշ ժամանակաւ, բռնաւ ի նմանէ զպատիւ աւագ քահանայութեան վերադարձուցմամբ ի Սինօղս զվկայագիր պնորիկ և զպսակն զայն ըստ կանոնաց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ համարել անվաւեր:

Յ Ե Յ Տ Ե Բ Ե Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷ ԱՐԱՐԱՏ ԱՄՍԱԳՐՈՑՍ.

Առաջիկայ Գեղտեմբեր ամսում «Արարատ» ամսագրոյս երեքտասաներորդ շրջանը լրանալով՝ 1881 թուականի Յունվարից պէտքէ Զորեքտասաներորդ (ԺՎ) շրջանն սկիս:

Աւստի կկնդրեմք մեր Գործակալներէն, որպէս զի փութան օր յառաջ յՅունվար ամիս առաջիկայ տարւոյ ծանուցանել Տպ. Ժողովոյն բաժանորդագրուիլ ցանկացողաց անուանքը ճիշդ հասցէներով:

Մեծայոյս եմք, որ մեր սիրելի Ազգայինք, ինչպէս մինչև ցարդ համակրած են Արարատ ամսագրոյս և իւրեանց խրատութեանքը չեն զլացած, նոյնպէս կփութան յառաջակայում և միշտ միևնոյն զգացմամբ բաժանորդագրուիլ և օգնել սմին:

Արարատի թերթից քանակութիւնն, ուղղութիւնն և բովանդակութեանց ծրարիրը և տարեկան բաժանորդագին մի և նոյնը կմնան:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՇՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ.